

جمهوری اسلامی ایران
ریاست جمهوری

مرکز بررسی‌های استراتژیک
CENTER OF STRATEGIC STUDIES

مدیریت مهاجرت به خارج از کشور

توصیه‌های سیاستی برای حفظ، جذب و مشارکت نخبگان

شماره مسلسل: ۸۸۰

کد گزارش: ۱۴۰۲-۲۴

بهمن ماه ۱۴۰۲

مدیریت مهاجرت به خارج از کشور توصیه‌های سیاستی برای حفظ، جذب و مشارکت نخبگان

-----	طبقه‌بندی:
۸۸۰	شماره مسلسل:
۱۴۰۲-۲۱۴	کد گزارش:

مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری

بهمن ماه ۱۴۰۲

کلیه حقوق این اثر متعلق به مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری است.
این گزارش، مستخرج از نظرات کارشناسان و خبرگان سیاست علمی است و لزوماً به معنای دیدگاه این مرکز نمی‌باشد

فهرست مطالب

۱	خلاصه مدیریتی
۴	۱. مقدمه
۷	۲. سابقه موضوع
۷	۲,۱. سابقه مدیریت مهاجرت در جهان
۹	۲,۲. مروری بر چند تجربه جهانی
۱۱	۲,۳. سابقه مدیریت مهاجرت در ایران
۱۵	۳. تبیین مهاجرت در ایران و جهان
۱۵	۳,۱. بررسی وضعیت موجود
۱۷	۳,۱,۱. اقدام به مهاجرت در جهان و ایران
۲۰	۳,۱,۲. میل به مهاجرت در جهان و ایران
۲۱	۳,۱,۳. تصمیم به مهاجرت
۲۲	۳,۲. بررسی علل و ریشه های مهاجرت
۲۲	۳,۲,۱. علل و عوامل مؤثر بر اقدام به مهاجرت
۲۵	۳,۲,۲. علل و عوامل مؤثر بر میل به مهاجرت
۲۷	۴. تأثیر تحولات اقتصادی سال های اخیر بر شاخص میل به مهاجرت
۲۸	۴,۱. عوامل اصلی تصمیم به عدم مهاجرت
۲۹	۴,۲. میل به بازگشت
۲۹	۴,۳. چشم انداز و جاذبه سرزمینی در میان ایرانیان
۳۱	۵. نتیجه گیری
۳۳	۶. توصیه های سیاستی؛ راهبردها و اقدامات اجرایی
۳۶	منابع

خلاصه مدیریتی

مهاجرت پدیده‌ای چند وجهی با ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و برآمده از نیروهای رانشی و کششی داخلی و بین‌المللی است که بر ساختارهای جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی می‌تواند کشور را با فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از آن روبه‌رو سازد. در میان سه وجه مهاجرت (مهاجرت به داخل، مهاجرت به خارج و مهاجرین گذری) که کشور ما از آن برخوردار است، افزایش مهاجرت در بین نیروی کار دارای مهارت و خروج سرمایه علمی و اقتصادی به جهت اثرات آن بر منافع ملی، از اهمیت قابل توجهی برخوردار است. به ویژه آنکه شواهد میدانی و آماری نیز حکایت از افزایش میل و تصمیم به مهاجرت در بین اقشار اجتماعی صاحب فن، تخصص و سرمایه اقتصادی دارد. افزایش میل و اقدام به مهاجرت خاص کشور ما نبوده و بسیاری از کشورها با بهره‌گیری از دانش مدیریت مهاجرت و اعمال سیاست‌های مهاجرتی در پی نظم‌بخشی و ساماندهی به این فرایندها برای به حداکثر رساندن نکات مثبت مهاجرت و کاهش تهدیدات آن در راستای حفظ منافع اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کشورشان بوده‌اند.

بر اساس تعاریف بین‌المللی مدیریت مهاجرت به رویکردهای برنامه‌ریزی شده برای پیاده‌سازی و عملیاتی کردن چارچوب‌های سیاستی، تقنینی و اداری گفته می‌شود که توسط نهادهای متولی مهاجرت توسعه یافته‌اند. سیاست‌های کلی مدیریت مهاجرت در سه وجه نگهداشت، جذب و مشارکت قرار دارد که در کشورهای مختلف دنبال می‌شوند. بررسی سیاست‌ها و برنامه‌های مهاجرتی در کشورهای مهاجر فرست همچون هند و چین بیانگر آنست که این کشورها برای بهره‌مندی از فواید اجتماعی-اقتصادی مهاجرت تلاش کرده‌اند برنامه‌ها و سیاست‌هایی را در راستای برنامه‌های توسعه ملی خود در دو لایه اجرا نمایند. لایه اول در جهت بازگشت و یا بهبود فضای کسب و کار برای مهاجران با مهارت بالا و توسعه علم و فناوری در داخل با هدف جذب و مشارکت مهاجران بوده است و در کنار آن سیاست‌های مربوط به لایه دوم بصورت پشتیبان و به طور هم‌زمان با لایه اول پیگیری شده که مبتنی بر تسهیل قوانین مهاجرتی و اقامتی مانند قوانین تابعیت و شهروندی بوده است.

در کشور ما علی‌رغم وجود ظرفیت‌های سیاستی قابل توجه همچون سیاست‌های کلی جمعیت، سند راهبردی نخبگان و سیاست‌ها و راهکارهای کاهش مهاجرت نخبگان، قوانین و مقررات مرتبط با مهاجرت و همچنین ساختارهای اداری همچون شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور، بررسی‌های انجام شده مبین ضعف در تحقق اهداف پیش‌بینی شده در سیاست‌های فوق و فقدان توجه به اصول اجماعی در مدیریت مهاجرت همچون؛ اصل انسجام بین سیاست‌های مهاجرت، ایجاد نظام داده‌ای متمرکز، منسجم و مبتنی بر دانش مدرن، افزایش هماهنگی بین ارگان‌های دولتی، تقویت همکاری‌های بین‌المللی، به بازی گرفتن تمام بازیگران در مدیریت مهاجرت است.

طبق داده‌های بین‌المللی جمعیت مهاجران ایرانی در دنیا در سال ۲۰۲۰ میلادی، ۱,۸ میلیون نفر است که ۲,۲۳ درصد از جمعیت ایران را تشکیل می‌دهد و طی ۳۰ سال گذشته، ۲,۲ برابر شده است. براساس داده‌های حاصل از سالنامه مهاجرتی رتبه کشورمان در شاخص بالقوه مهاجرت ۸۷ (از میان ۱۵۲ کشور)، مهاجر فرستی ۵۴ (از میان ۲۳۲ کشور) و دانشجو فرستی ۱۹ (از میان ۲۴۱ کشور) برآورد گردیده است. همچنین رتبه کشورمان در شاخص جریان

بالمقوه مهاجرت جوانان بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷ برابر با ۷۷ (از میان ۱۵۲ کشور) تعیین شده است. جایگاه ایران در شاخص جریان بالمقوه مهاجرت برابر با ۱۶٪ -، شاخص جذب استعداد برابر با ۲۷٪ - و شاخص مهاجرت جوانان ۱۹٪ - و این بدین معناست که در صورت حذف محدودیت‌ها، جمعیت کشور ۱۶ درصد، جمعیت تحصیلکرده‌ها ۲۷ درصد و جمعیت جوانان ۱۹ درصد کاهش پیدا می‌کند. نکته قابل توجه، روند افزایشی پناه‌جو فرستی و رتبه ایران در این شاخص است که در سال ۲۰۲۰ برابر با ۱۴ در بین ۱۹۵ کشور اعلام شده است که در مجموع موارد فوق دلالت بر عدم تعادل در کیفیت جریان ورود و خروج سرمایه انسانی متخصص از کشور دارد.

در بررسی پدیده مهاجرت باید به مهم توجه داشت که بین میل و اقدام به مهاجرت تفاوت وجود دارد. به این معنی میل به مهاجرت تنها در پاسخ به مشکلات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و یا بلایای طبیعی در کشور مبدأ شکل نمی‌گیرد، بلکه این بستگی بسیاری به اطلاعات، ادراک و دستگاه ارزشی جامعه مبدأ دارد و در نسبت با «تصویر ذهنی» از مقصد، در سازه‌های ذهنی جامعه مبدأ بر ساخت می‌شود و ترویج می‌یابد. این تصویر ذهنی اغلب در سنین پایین ایجاد شده و الزاماً مربوط به دوران بزرگسالی و مبتنی بر محاسبه ریز هزینه - فایده نیست؛ شناخت این تفاوت بر محتوا و کارایی پاسخ‌های موجود به سؤال از مهاجرت - چه از سوی دولت‌ها و چه از سوی افراد - تأثیر تعیین‌کننده‌ای دارد. مطالعات انجام شده حاکی از آن است که جامعه ایران در شرایط خاص مهاجرتی به سر می‌برد و جو روانی سنگینی پیرامون میل به مهاجرت در کشور وجود دارد. براساس بررسی‌های انجام شده میل و سودای مهاجرت نشأت گرفته از ساختارهای حاکم بر ذهن؛ نوعی شیفتگی و آرمان‌سازی ذهنی از غرب در قالب کلیشه غرب در مقام آرمان شهر و کلیشه غرب در مقام بستری برای شکوفایی استعدادها و پیشرفت و اقدام به مهاجرت منبث از علل و عوامل رانشی ساختارهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی حاکم در جامعه مبدأ و عوامل کششی در جامعه مقصد است که در این بین عوامل مداخله‌گر نیز همچون شبکه‌های اجتماعی و تسهیلگران مهاجرت در قالب مؤسسات مهاجرتی در تشدید پدیده مهاجرت ایفای نقش می‌نمایند.

طبق نتایج حاصل از پیمایش سنجش میل و تصمیم به مهاجرت در بین چهار گروه دانشجویان و فارغ‌التحصیلان، فعالین استارت‌آپ‌ها، اساتید، پژوهشگران و محققان و پزشکان و پرستاران انجام شده است در همه گروه‌ها تراز میل به مهاجرت بیش از ۶۰ درصد بوده است. علاوه بر میل به مهاجرت، شاخص تصمیم به مهاجرت که مبین تصمیم جدی به مهاجرت و برنامه‌ریزی و اقدام عملی است حکایت از تراز بالای ۵۰ درصد در بین همه گروه‌ها دارد. میل به بازگشت قطعی نیز در همه گروه‌ها پایین بوده، به طوری که در میان فعالین استارت‌آپی با اختصاص رقم ۱۲ درصد بالاترین میزان است. بررسی عوامل مؤثر بر میل به مهاجرت نشان می‌دهد که بی‌ثباتی اقتصادی و شیوه حکمرانی در اغلب گروه‌ها عامل اصلی مؤثر بر تمایل به مهاجرت بوده و تأثیر وضعیت اقتصادی از جمله تورم و تحریم بر میل به مهاجرت به خوبی قابل مشاهده است و به نوعی در همه عوامل، عوامل اقتصادی دخیل بوده و به عنوان پیشران مهاجرتی شناخته می‌شوند.

علاقه به تلاش برای اصلاح و پیشرفت ایران در همه گروه‌ها عامل اول یا دوم برای «تصمیم به ماندن و عدم مهاجرت افراد» در میان گروه‌های مختلف اجتماعی مطرح شده است. «عرق به وطن و علاقه به سرزمین مادری»

نیز در همه گروه‌ها جزو ۵ عامل اصلی ماندن در کشور است.

کشورهای مطلوب برای مهاجرت در همه گروه‌ها هفت کشور کانادا، آمریکا، استرالیا، آلمان، سوئد، سوئیس هلند و انگلستان مطرح شده است.

بررسی ابعاد چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی در میان ایرانیان که ابعادی همچون فراهم بودن شرایط ایفای نقش در فرآیند توسعه و پیشرفت کشور، احساس مفید و مؤثر بودن، احساس تعلق ایرانیان نسبت به تابعیت خود و تصور نسبت به آینده کشور در برمی‌گیرد، بیانگر تنزل این شاخص در بین گروه‌های اجتماعی است (رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۰).

برای تبیین دلایل و ریشه‌های قرار گرفتن جامعه ایران در نقطه اوج مهاجرتی به در نظر گرفتن مجموعه عوامل تشدید کننده مهاجرت به ویژه روند شکل‌گیری و پیوستگی حلقه‌های باز خودی زنجیره مهاجرت شامل کلیشه‌های ذهنی حاکم بر اذهان عمومی همچون شیفتگی و آرمان‌سازی کشور مقصد، نیروهای رانشی جامعه مبدأ، نیروهای کششی جامعه مقصد، فرآیند «خود تداوم پذیر» مهاجرت، شبکه اجتماعی مهاجران، تسهیلگران مهاجرت، فضای عمومی رفتن و نماندن نیازمند هستیم چرا که نتیجه ایجاد و پیوستگی زنجیره مهاجرت در یک جامعه، ورود به فاز «مهاجرت عام» یا «مهاجرت توده‌وار» و بروز موج‌های مهاجرتی خواهد بود که می‌تواند بسیار مخرب باشد و در صورتی که کنترل و مدیریت نشود تبعات جدی برای جامعه و فرایند رشد و توسعه کشور خواهد داشت.

جامعه ایران در حال حاضر در وضعیت خاص پیوستگی کلیه حلقه‌های خرد و کلان زنجیره مهاجرت قرار گرفته است و قدرت کنترل و یا مدیریت این زنجیره مهاجرت با توجه به مقدمات و امکانات موجود، بسیار سخت و دشوار می‌نماید. این موضوع باعث شکل‌گیری نوعی سندروم مهاجرت در سطح جامعه و حتی سطح حاکمیت شده است. تشدید میل و تصمیم به مهاجرت در میان اقشار مختلف اعم از کارگران، ورزشکاران، پزشکان، محققان، کارآفرینان، سرمایه‌گذاران و دیگران، حکایت از این واقعیت دارد که کشور در زمینه نگهداشت و بکارگیری سرمایه‌های انسانی خود دچار مشکلات جدی است و عدم توجه به تبعات منفی آن می‌تواند خسارت‌های جبران‌ناپذیری را متوجه کشور سازد. بی‌شک اگر راه‌حلی برای مهار میل به مهاجرت در میان جامعه ایرانی وجود داشته باشد، باید معطوف به سیاست‌گذاری‌ها و اقداماتی باشد که نتیجه نهایی آن تغییری در میان ذهنیت ایرانیان باشد؛ گفتمانی ملی برای درک پدیده مهاجرت به طور عام و توجه به مدیریت مهاجرت به طور خاص در سطوح سیاست‌گذاری، قانونگذاری و ایجاد و تقویت ترتیبات نهادی (ساختارهای اداری) و در صدد اقدامات عملی برای تحقق راهبردهایی به شرح ذیل باشد:

۱. افزایش ضریب امید، اعتماد، همبستگی و جاذبه سرزمینی در میان جوانان، دانشجویان و متخصصان؛
۲. تسهیل و تسریع در بهره‌مندی از سرمایه علمی تخصصی و اقتصادی ایرانیان مقیم خارج از کشور؛
۳. ظرفیت‌سازی و افزایش کشش اشتغال‌نخبگان و استعداد‌های برتر در داخل؛
۴. رویکرد فعالانه در اشتغال‌پذیری فراسرزمینی برای نیروی کار متخصص داخل؛
۵. توسعه قدرت نرم و اثر گفتمان ج.ا.ا در زمینه تمدن اسلامی در منطقه از طریق سیاست‌های فعال مهاجرتی؛
۶. انسجام بخشی سیاستی و هماهنگی نهادهای حاکمیتی و اجرایی در حوزه مهاجرت.

۱. مقدمه

مهاجرت پدیده‌ای چند وجهی با ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و سیاسی و برآمده از نیروهای رانشی و کششی داخلی و بین‌المللی است که بر ساختارهای جمعیتی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی کشورها مؤثر واقع شده و کشورها را با فرصت‌ها و تهدیدهای ناشی از آن روبه‌رو ساخته است. بیکاری و عدم فرصت اقتصادی، امنیت و سلامت، کمبود آموزش، امنیت غذایی، پاسخگویی و شفافیت، درگیری‌های مذهبی، نابرابری و فقر، درگیری‌های بزرگ و جنگ، و تغییرات اقلیمی به عنوان ده مسئله جهانی هریک به تنهایی و یا در کنار سایر موارد می‌توانند زمینه‌ساز مهاجرت‌های داخلی و بین‌المللی باشد.

در کشور ما که با ابعاد مختلف مهاجرپذیری و مهاجرفرستی روبه‌رو است، موضوع مهاجرفرستی که بر حسب به شرایط سیاسی، اقتصادی و اجتماعی ایران در زمانهای مختلف اشکال و ابعاد مختلفی به خود گرفته است و به جهت رشد فراینده آن در گذر تاریخی و تمایلات ایرانیان به ویژه نسل جوان به مهاجرت‌های بین‌المللی، قابل توجه است به ویژه آنکه در این فرایند با پدیده فرار مغزها^۱ روبرو هستیم. پدیده‌ای که بیانگر این واقعیت است که افراد دارای استعداد علمی، اقتصادی، مدیریتی، فکری یا سیاسی با توجه به شرایط فردی و محیطی اقدام به مهاجرت دائمی یا موقت از کشور خود می‌کنند و آنجا دارای اهمیت می‌گردد که این افراد پس از مهاجرت ممکن است ارتباط یا مشارکت علمی با جامعه خود را حفظ یا قطع کنند. به عبارت دیگر فرد مهاجرت کننده جذب جامعه جدید می‌شود و روابط خود با جامعه مبدأ^۲ قطع را می‌کند که در اینجا با موضوع خروج و ازدست دادن سرمایه‌های علمی و تخصصی مواجه می‌گردیم. البته اگر موضوع به گونه‌ای مدیریت شود که فرد پس از مهاجرت با جامعه مبدأ مرتبط بوده و با انتقال دانش به داخل و یا مشارکت در فرایندهای توسعه کشور تأثیرگذار باشد، پدیده مهاجرت می‌تواند بعنوان یک فرصت در جهت رشد و توسعه و انتقال دانش تلقی گردد همچنان که بسیاری از کشورها با بهره‌گیری از دانش مدیریت مهاجرت از آن بهره‌برده و فرصت‌های حاصل از آن را افزایش و تهدیدات را کاهش داده‌اند. لذا میل و تصمیم به مهاجرت افراد ماهر و نخبگان در صورتی که به درستی مدیریت نشود می‌تواند به جهت پیامدها و تبعات منفی بر منافع ملی به همراه داشته باشد.

بر اساس ترمینولوژی مهاجرت، «مدیریت مهاجرت»^۳ به اجرای کل فعالیت‌ها در درجه اول توسط کشورها در سیستم‌های ملی یا از طریق همکاری‌های دوجانبه و چندجانبه، در مورد تمام جنبه‌های مهاجرت و جریان اصلی ملاحظات مهاجرت در سیاست‌های عمومی تلقی می‌گردد. عبارتی این اصطلاح به رویکردهای برنامه‌ریزی شده برای پیاده‌سازی و عملیاتی کردن چارچوب‌های سیاستی، تقنینی و اداری گفته می‌شود که توسط نهادهای متولی مهاجرت توسعه یافته‌اند (سازمان بین‌المللی مهاجرت، ۲۰۲۱). لذا مدیریت مهاجرت با طیف وسیعی از سیاست‌های اجرایی و شیوه‌ها در کشورها مبتنی بر ساختارهای جمعیتی، اقتصادی و سیاسی همراه است و کشورها بنا بر سیاست‌های

۱. Brain drain

۲. Source Society

۳. Migration management

کلان، قوانین مختلفی را وضع نموده و شیوه‌های گوناگونی را برای اعمال سیاست‌های مدیریتی خود در این بخش دنبال می‌نمایند. آنچه از بررسی این سیاست‌ها بدست می‌آید این است اکثریت دولت‌ها، یا هیچ برنامه مشخصی برای مهاجران خروجی از کشور خود ندارند و یا سعی دارند میزان این نوع از مهاجرت را ثابت نگاه دارند. برخی از دولت‌ها در تلاش هستند تا میزان مهاجران خروجی از کشور خود را افزایش دهند و برخی دیگر نیز تلاش می‌کنند تا این نوع مهاجرت را در کشور خود را کاهش دهند. بعبارتی سیاست‌های مهاجرتی یا در جهت نگهداشت و کاهش، یا جذب و مشارکت و یا بازگشت مهاجرین است.

آنچه مسلم است آنکه دولت‌هایی که درصدد مدیریت مهاجرت‌ها چه به خارج و یا چه به داخل بوده‌اند، در پی نظم‌بخشی و ساماندهی به این فرایندها برای به حداکثر رساندن نکات مثبت مهاجرت و کاهش تهدیدات آن در راستای حفظ منافع اقتصادی، سیاسی و فرهنگی کشورشان بوده‌اند.

در کشور ما نیز اهمیت موضوع مهاجرت نخبگان در اسناد بالادستی و در چارچوب سیاست‌های کلان نظام قابل ملاحظه است به نحوی که در بندهای ۱۱، ۱۲ و ۱۳ سیاست‌های جمعیت که در سال ۱۳۹۵ توسط مقام معظم رهبری ابلاغ گردید، موضوع مدیریت مهاجرت به خارج، تشویق ایرانیان خارج از کشور برای حضور و سرمایه‌گذاری، و بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و توانایی‌های آنان و تقویت مؤلفه‌های هویت‌بخش ملی (ایرانی، اسلامی، انقلابی) و ارتقاء وفاق و همگرایی اجتماعی در بین ایرانیان خارج از کشور مورد تاکید قرار گرفته است. سایر متون اسناد بالادستی همچون سیاست‌های کلی نظام برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور، سیاست‌های کلی علم و فناوری از حیث مفهومی در برگیرنده خط‌مشی‌ها و سیاست‌های کلان در ارتباط با موضوع نظم‌بخشی و ساماندهی جنبه‌هایی از مهاجرت به خارج از کشور هستند که بیانگر اهمیت مدیریت مهاجرت و توجه به موضوع مهاجرت نخبگان می‌باشد. در جدول زیر به برخی از مقولات مندرج در اسناد بالادستی فوق اشاره شده است.

جدول ۱. سیاست‌های کلان مرتبط با موضوع مهاجرت نخبگان

موضوع	سند مرجع
شناسایی، هدایت، پرورش، جذب و بکارگیری استعدادهای درخشان و ایجاد بسترهای مناسب جهت جذب و پیش‌گیری از مهاجرت نخبگان	سیاست‌های کلی برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور
استفاده از ظرفیت‌های علمی و فنی ایرانیان خارج از کشور و جذب متخصصان	سیاست‌های کلی علم و فناوری
استفاده از ظرفیت‌های علمی و فنی ایرانیان خارج از کشور	سیاست‌های کلی برای رشد و توسعه علمی و تحقیقاتی کشور
تقویت مؤلفه‌های هویت‌بخش ملی (ایرانی، اسلامی، انقلابی)	سیاست‌های کلی جمعیت
ارتقا وفاق و همگرایی در پهنه سرزمینی بویژه در میان مرزنشینان و ایرانیان خارج از کشور	سیاست‌های کلی جمعیت
تشویق ایرانیان خارج از کشور برای حضور و سرمایه‌گذاری	سیاست‌های کلی جمعیت

موضوع	سند مرجع
مدیریت مهاجرت به داخل و خارج	سیاست‌های کلی جمعیت
بهره‌گیری از ظرفیت‌ها و توانایی‌های ایرانیان خارج از کشور	سیاست‌های کلی جمعیت
ایجاد زمینه‌های لازم در جهت جلب سرمایه و توان علمی و تخصص ایرانیان خارج	سیاست‌های کلی برنامه ششم توسعه
تسهیل مشارکت ایرانیان خارج در توسعه ملی	سیاست‌های کلی برنامه چهارم و پنجم توسعه
کاهش روند مهاجرت نخبگان و متخصصان از کشور بازگشت نخبگان و متخصصان به کشور استفاده از توان تخصصی نخبگان و متخصصان خارج از کشور	سیاست‌ها و راهکارهای کاهش مهاجرت نخبگان
تسهیل بازگشت متخصصان و کارآفرینان ایرانی خارج از کشور و بهره‌برداری از ظرفیت آن‌ها در توسعه علمی، فناوریانه و نوآورانه کشور؛ ارتقای گردش نخبگان با تعامل و همکاری مؤثر میان متخصصان و کارآفرینان ایرانی خارج از کشور و بدنه داخلی نظام علم و فناوری کشور؛ طراحی برنامه‌های ویژه برای توسعه کسب و کارهای جدید و پیشبرد فناوری‌های راهبردی کشور با استفاده از ظرفیت متخصصان و کارآفرینان ایرانی خارج از کشور	راهکارهای جذب، نگهداشت، تعامل مؤثر و بازگشت نخبگان
ایجاد زمینه‌های شناسایی، رشد و شکوفایی حداکثری استعدادهاى فردی و گروهی رفع موانع فعالیتهای نخبگانی و افزایش فرصت‌سازی بهره‌گیری حداکثری از توان اجتماع نخبگانی در مدیریت تحولات کشور در سطح ملی و بین‌الملل مدیریت هدفمند گردش نخبگان و پیشگیری از خروج نخبگان از چرخه خدمت به جامعه و افزایش حس دلبستگی آنان	سند راهبردی امور نخبگان

همانطور که ملاحظه می‌گردد سیاست‌های کلان نظام در خصوص مهاجرت در چارچوب سه راهبرد اصلی نگهداشت، جذب و یا مشارکت آنان در توسعه و سازندگی داخل پیش‌بینی شده است. در زمینه پیشگیری از مهاجرت نخبگان، مضامینی همچون «ایجاد بسترهای مناسب برای جذب» نخبگان، «شناسایی، هدایت، پرورش، جذب و بکارگیری استعدادهای درخشان»، «ایجاد زمینه‌های رشد و شکوفایی و افزایش فرصت‌سازی برای نخبگان»، «پیشگیری از خروج نخبگان از چرخه خدمت به جامعه» و «افزایش حس دلبستگی آنان» از جمله موضوعاتی هستند که در سیاست‌های کلی علم و فناوری و سیاست‌های کلی نظام برای رشد و توسعه علمی و تحقیقات کشور و سند راهبردی امور نخبگان با هدف حفظ و جذب سرمایه انسانی و کاهش میل به مهاجرت نخبگان مورد تاکید سیاستگذاران قرار گرفته‌اند.

علی‌ایحال با وجود آنکه سال‌های زیادی از تبدیل شدن موضوع میل و تصمیم به مهاجرت به مسئله‌ای عمومی و حساسیت برانگیز در کشور می‌گذرد و پیشگیری از آن در سیاست‌های کلان نظام مورد تاکید مقام معظم

رهبری قرار گرفته است، لیکن کمتر به پدیده مهاجرت به عنوان پدیده‌های پیچیده و چندبعدی به صورت علمی و مستدل پرداخته شده است و پاسخ‌ها عمدتاً به صورت موقتی و در رویارویی با اتفاقات مقطعی و زودگذر مطرح شده است. تردیدی نیست که دستیابی به چارچوب‌های سیاستی در این خصوص مستلزم واکاوی و تحلیل انگیزه‌ها و ریشه‌های اصلی میل و اقدام به مهاجرت در میان اقشار مختلف است. بر این اساس مرکز بررسی‌های استراتژیک در صدد برآمده است تا ضمن بررسی سابقه موضوع مدیریت مهاجرت در ایران و جهان، با بهره‌گیری از پژوهش‌های کمی و کیفی انجام شده در کشور، به تبیین و تحلیل علل میل و اقدام به مهاجرت در بین اقشار مختلف اجتماعی پرداخته و بر این اساس راهبردهای سیاستی و عملیاتی را برای مدیریت این پدیده در چارچوب همکاری‌های بین بخشی ارائه نماید.

۲. سابقه موضوع

۲.۱. سابقه مدیریت مهاجرت در جهان

تحركات جمعیتی و میل به مهاجرت‌های برون مرزی موضوعی است که در بسیاری از کشورهای جهان در ادوار مختلف وجود داشته و در برخی از مواقع تاریخی همچون پس از جنگ‌های جهانی و یا جنگ‌های داخلی روند افزایشی به خود گرفته و جهان در رویارویی با پدیده جهانی شدن همچنان شاهد این تحركات جمعیتی بوده است. در سال‌های اخیر در عرصه بین‌المللی موضوع مدیریت مهاجرت به طور جدیتری مطرح شده، تا آنجا که سال ۲۰۱۸ توسط سازمان ملل، با عنوان «اجماع جهانی برای مهاجرت» نامگذاری شده است.

سازمان بین‌المللی مهاجرت^۱ مهمترین سازمان بین‌المللی است که در زمینه مدیریت مهاجرت در ابعاد مطالعاتی، فکری، تولید محتوا و اقدامات عملیاتی فعال است. در مدل عملیاتی ارائه شده توسط این سازمان برای مدیریت مهاجرت، اصول پایه‌ای مدیریت مهاجرت مبتنی بر رویکردهای برنامه‌ریزی شده برای پیاده‌سازی و عملیاتی کردن چارچوب‌های سیاستی، تقنینی و اداری در چهار حوزه اصلی تسهیل مهاجرت، تنظیم مهاجرت، مدیریت مهاجرت‌های اجباری و مدیریت مهاجرت و توسعه معرفی شده است که توسط نهادهای متولی مهاجرت توسعه می‌بایند (موحدی و همکاران، ۱۳۹۹).

از خلال مرور ادبیات بین‌المللی مدیریت مهاجرت در این سازمان و مطالعات انجام شده در این عرصه، اصول اجماعی بین‌المللی برای مدیریت مهاجرت به شرح ذیل استنتاج شده است:

۱. اصل انسجام بین سیاست‌های مهاجرت

۲. اصل ایجاد نظام داده‌ای متمرکز، منسجم و مبتنی بر دانش مدرن

۳. اصل تقویت همکاری‌های بین‌المللی

۴. اصل افزایش هماهنگی بین ارگان‌های دولتی

۱. International Organization for Migration (IOM)

۵. اصل ظرفیت سازی برای مدیریت مهاجرت نیروی کار

۶. اصل به بازی گرفتن تمام بازیگران (سجادپور، ۱۳۸۴).

«لیندزی لاول»^۱ نیز براساس مطالعات بین کشوری در حوزه سیاست‌های مهاجرتی افراد متخصص، چارچوبی مفهومی ارائه نموده است که شش سیاست عمومی از آن قابل استخراج است که هر یک از آنها زیر مجموعه‌ها و سیاست‌هایی را در برمی گیرد که توسط کشورهای مختلف پیاده‌سازی و اجرا شده اند. این شش گروه سیاستی که به سیاست‌های R۶ معروف هستند عبارت از:

۱. محدود کردن مهاجرت^۲

۲. بازگشت مهاجران^۳

۳. استخدام مهاجران^۴

۴. جبران و غرامت مالی^۵

۵. بازبهره‌مندی از منابع مهاجران^۶

۶. نگهداری فرصت‌ها^۷

یکی دیگر از چارچوب‌های سیاستی که سازمان بین‌المللی مهاجرت در راستای گفتمان‌سازی مدیریت مهاجرت ارائه کرده است، «شاخص حکمرانی»^۸ مهاجرت است که به منظور ارزیابی و از ارتباط بین توسعه، مهاجرت، حکمرانی و معیارهای اندازه‌گیری و از ترازبانی ۱۵ کشور با سطوح مختلف توسعه اقتصادی و انواع پروفایل‌های مهاجرتی (فرستنده، گیرنده و عبوری) و مناطق جغرافیای پراکنده استخراج شده است. پنج حوزه‌ی اصلی بعنوان مولفه‌های سازنده مدیریت مهاجرت مؤثر شامل ظرفیت‌های نهادی، حقوق مهاجران، مهاجرت ایمن و منظم، مدیریت مهاجرت نیروی کار و همکاری‌ها و مشارکت‌های منطقه‌ای و بین‌المللی معرفی در نظر گرفته شده است (موحدی و همکاران، ۱۴۰۰).

به طور کلی سیاست‌های مهاجرتی در کشورهای فرستنده در سه سطح سیاست‌های نگهداشت، جذب و یا مشارکت مهاجرین خود در چارچوب سیاستگذاری، ایجاد قوانین و مقررات جدید مهاجرتی و ایجاد ساختارهای اداری جدید برای کنترل و مدیریت مهاجرت منابع انسانی و اقتصادی بوده است. از آنجایی که این سیاست‌ها در راستا و هم جهت با برنامه‌های توسعه کشورها طراحی می‌شود، می‌توان چارچوب ارائه شده در این بخش را در دو سطح در نظر گرفت. سطح اول برنامه‌ها و سیاست‌های مؤثر در تصمیمات مهاجران برای بازگشت شامل سیاست‌های کلان کشورها در توسعه اقتصادی و بهبود فضای کسب و کار برای مهاجران شغلی و با مهارت بالا و سیاست‌های توسعه علم و فناوری

۱. Lindsay iowell

۲. Restriction

۳. Return

۴. Recruitment

۵. Reparation

۶. Resourcing

۷. Retention

۸. Migration Governance Index (MGI)

و برنامه‌های افزایش تحقیق و توسعه برای مهاجران با تحصیلات بالا و محققان است. در لایه دوم سیاست‌ها و قوانین مهاجرتی و اقامتی مانند قوانین تابعیت قرار دارد که انتخاب مهاجران برای بازگشت را تحت تأثیر قرار می‌دهد. به این ترتیب برنامه‌ها و اقدامات خاص کشورها برای تسهیل و افزایش بازگشت و چرخش نخبگان متأثر از سیاست‌های کلی آنها در حوزه توسعه و مهاجرت است و این لایه‌های سیاستی باید به صورت پشتیبان یکدیگر و همگام در ساختار نهاد قانونی کشورها عمل کنند.

۲.۲. مروری بر چند تجربه جهانی

سیاست‌های مهاجرتی مکزیک

کشور مکزیک در سال ۲۰۱۳ با ۱۳٫۲ میلیون نفر رتبه دوم بیشترین تعداد مهاجر در جهان و در سال ۲۰۱۱ رتبه دوم در میان کشورهای فرستنده مهاجران تحصیلکرده به حوزه OECD^۱ و رتبه سوم دریافت‌کننده وجوه ارسالی مهاجران در سال ۲۰۱۸ را به خود اختصاص داده است. مکزیک هر ساله ۵۰۰ هزار نفر نیروی کار خود را به دلیل مهاجرت به ایالات متحده از دست می‌دهد که بخش قابل توجهی از آنان نیروی متخصص هستند که نقش کلیدی در پویایی اقتصاد مکزیک دارند. سیاست مکزیک ابتدا بر محدودسازی و بعدها بر بازگشت مهاجران متمرکز شد اما این کشور در دهه‌های اخیر به تعامل گسترده با مهاجرانش در ایالات متحده پرداخته است. چهار برنامه اساسی در حوز سیاست‌های کلان مهاجرتی قابل توجه است شامل موارد ذیل است:

۱. طرح ابتکاری شهروندان (توسعه زیرساخت‌ها و خدمات مانند بهداشت و آموزش، فرهنگ و تفریح، ارتباطات و ایجاد یک صندوق کسب و کار مهاجران برای ارائه وام‌های یارزانه‌ای به مهاجران مکزیک برای سرمایه‌گذاری)
 ۲. کارت کنسولی مارتیکو (یک کارت شناسایی رسمی برای افزایش دسترسی به خدمات دولتی و بانکی و تسهیل در انتقال وجوه بازگشتی و کاهش هزینه‌های مربوط)
 ۳. خدمات مشاوره استخدام عمومی برای کارگران مهاجر (تقویت سیستم‌های یکپارچه آموزش، جهت‌گیری و واسطه‌گری نیروی کار با هدف فراهم کردن اطلاعات بازار کار کشور مقصد برای مهاجران مکزیک در بدو ورود به کشور مقصد).
 ۴. پروژه اطلاع‌رسانی مالی (با هدف تضمین رفاه اقتصادی مهاجران و خانواده‌های آنان در مبدأ و به حداکثر رساندن منافع اجتماعی حاصل از ارسال وجوه آنها)
- در زمینه تقویت ترتیبات نهادی نیز مکزیک یک نهاد مسئول و درگیر در زمینه مهاجران با عنوان موسسه مکزیک‌های خارج از کشور ایجاد نموده است که هدف اصلی آن توانمندسازی مکزیک‌های خارج و ارتباط آنها با طرح‌های دولت مکزیک در زمینه آموزش، بهداشت، سازمان‌های اجتماعی، حفاظت کنسولی و ترویج کسب و کار است.

۱. Organisation for Economic Co-operation and Development

شبکه نخبگانی مکزیک نیز با بیش از ۴ هزار عضو یکی از بزرگترین شبکه‌های خارج نشن در جهان است. ماموریت این شبکه غیردولتی کمک به ارتباط بین مکزیکی‌های ماهر مقیم خارج با افراد شاغل در تجارت و کسب و کار برای دستیابی مکزیک در اقتصاد جهانی به ویژه اقتصاد دانش بنیاد است.

۲۵٫۷ میلیارد دلار وجوه بازگشتی و قرار داشتن مکزیک در رتبه چهارم دریافت کننده وجوه بازگشتی مهاجرین به داخل برابر با سه درصد تولید ناخالص داخلی مکزیک و ایجاد مراکز موفق کارآفرینی به همت نخبگان بازگشته و همچنین برقرار ارتباط نزدیک بین شرکتهای فناوری نوپا با مکزیکی‌های مقیم خارج از دستاوردهای مهم عملیاتی سازی سیاست‌های مهاجرتی مکزیکی در ارتباط با مدیریت مهاجرت بوده است.

سیاست‌های مهاجرتی چین

پرجمعیت‌ترین کشور جهان رتبه اول را در میان کشورهای مهاجر فرست به کشورهای OECD دارد و در سال ۲۰۱۷ رتبه اول را در دانشجو فرستی در بین کشورهای فرستنده کسب کرده است (Unesco Institute Statistics) (۲۰۲۰) این کشور از سیاست‌های مهاجرتی متنوعی بهره برده است. در ابتدا بر بازگشت مهاجران نخبه خود تاکید داشت ولی در ادامه جذب استعدادهای خارجی را در دستور کار قرار داد. ایجاد پارک‌های علم و فناوری پیش رفته، ایجاد مناطق ویژه با فناوری بالا برای بازگشت کنندگان و بهبود شرایط سرمایه گذاری برای خارج نشینان از مهم ترین سیاست‌های کلان چین به شمار می‌روند.

از سال ۱۹۸۰ حدود ۱۱۰ پارک علم و فناوری برای بازگشت نخبگان خود ایجاد کرده است که حدود ۶۰۰۰ شرکت در آنها تاسیس شده است. ایجاد فضای دفتری ارزان، معافیت‌های مالیاتی، وام‌های بدون بهره و دیگر تسهیلات از جمله سیاست‌هایی بوده که در این مناطق دنبال شده است. سیاست‌های مستقیم جذب و بکارگیری چینیهای خارج نشین به صورت دائم و موقت در برگیرنده برنامه‌های متنوعی است از جمله:

۱. فعالیت نیروهای رسمی خارج از کشور و ایجاد ۵۲ دفتر آموزشی در ۳۸ کشور با هدف شناسایی و جذب نخبگان خارج از کشور و تشویق آنان به بازگشت

۲. بهبود جریان اطلاعات بین دستگاه‌های چینی و محققان خارج از کشور

۳. برنامه سیاست مالی با هدف بهبود پایداری وضعیت نیروی انسانی علمی با تمرکز بر نیروهای بازگشته به کشور

۴. برنامه جذب هزار استعداد و نخبه چینی خارج از کشور

۵. ساده سازی فرایند بازگشت و تسهیل دسترسی به مسکن، آموزش و استخدام

در زمینه ایجاد ساختارهای اداری نیز تجربیات کشور چین قابل توجه است. بعنوان مثال چین با ایجاد شورای دولتی مهاجرین ماوراء البحار به گونه ای مهاجرت نیروی کار ماهر را مدیریت می‌نماید که بیشترین ارتباط را با مهاجرین خود برقرار نماید.

سیاست‌های مهاجرتی هند

در سال ۲۰۱۴ کشور هند چهارمین کشور از نظر تعداد مهاجرت به کشورهای OECD بوده است. در حالی که هند اولین منبع فرستنده نیروی کار ماهر به کشورهای فوق است، دارای بالاترین روند بازگشت نیروی کار ماهر به دلیل شرایط اجتماعی و اقتصادی جهان و سیاست‌های توسعه‌ای و رشد اقتصادی بوده است. دولت هند با تکیه سیاست‌های توسعه صنعت IT و توانمندی‌های هندیان خارج از کشور از دهه ۹۰ صنعت IT را بعنوان پیشران اقتصادی توسعه قرارداد که زمینه بسیار مؤثری برای ایجاد شرایط قابل رقابت بین‌المللی و جذب متخصصان هندی خارج بوده است. برخی از سیاست‌های توسعه‌ای هند در این خصوص شامل موارد زیر است:

۱. تسهیل سرمایه‌گذاری هندیان غیر مقیم و ایجاد مشوق‌ها و محرک‌هایی برای سرمایه‌گذاری هندی‌های خارج‌نشین در زمینه مسکن، خطوط هوایی، زیرساخت‌های پروژه‌های توسعه‌ای، خدمات پایه و سلولی مخابراتی، شبکه‌های رادیویی

۲. ایجاد مناطق ویژه اقتصادی برای ایجاد محیط رقابتی بین‌المللی

۳. توسعه صنعت نرم‌افزار و ایجاد پارک‌های فناوری نرم‌افزاری

هند در زمینه سیاست‌های کلان مهاجرتی نیز سعی در بهبود سیاست‌های اقامتی برای ترغیب افراد به بازگشت داشته است. طرح «کارت فرد با اصالت هندی» (PIO) گام مهمی برای اعطای تابعیت دوگانه به هندیان خارج از کشور بوده تا به چنین افرادی امکان ورود بدون ویزا به کشور هند را اعطا نماید. علاوه بر این هند اقدام به کمیته‌ها و نهادهای دولتی همچون کمیسیون عالی هندیان خارج از کشور و وزارت امور هندیان خارج از کشور، با هدف مدیریت مهاجرت به خارج از کشور نموده است.

همانطور که ملاحظه گردید کشورهای فرستنده اغلب برای بهره‌مندی از فواید اجتماعی - اقتصادی مهاجرت تلاش کرده‌اند برنامه‌ها و سیاست‌هایی را در راستای برنامه‌های توسعه ملی خود پیاده نمایند که این سیاست‌ها در دو لایه قرار دارند. لایه اول در جهت بازگشت و یا بهبود فضای کسب و کار برای مهاجران با مهارت بالا و توسعه علم و فناوری در داخل با هدف جذب و مشارکت مهاجران بوده است و در کنار آن سیاست‌های مربوط به لایه دوم بصورت پشتیبان و به طور هم‌زمان با لایه اول پیگیری شده که مبتنی بر تسهیل قوانین مهاجرتی و اقامتی مانند قوانین تابعیت و شهروندی بوده است.

۲,۳. سابقه مدیریت مهاجرت در ایران

در کشور ما بعد از پیروزی انقلاب اسلامی میل به مهاجرت به ویژه در بین صاحبان تخصص و سرمایه افزایش یافت و به واسطه آغاز جنگ با عراق، فرصت توجه به این مقوله از دست دولت خارج شد. اما بعد از فراغت از جنگ اولین مسئله‌ای که توجه دولت را به خود جلب کرد، مسئله فرار مغزها و مهاجرت نخبگان بود. لذا سیاستگذاران و قانونگذاران در برهه‌های مختلف سعی نمودند تا با وضع سیاست‌ها و قوانینی در جهت ایجاد ساختارهای اداری و فراهم کردن زمینه رشد و شکوفایی استعدادهای برتر و جذب نخبگان در داخل حتی الامکان از میل و تصمیم به مهاجرت

در آنان کاسته شود. تاکیدات مقام معظم رهبری مبنی بر تشکیل بنیاد نخبگان در سال ۱۳۸۳ و تشکیل بنیاد ملی نخبگان در سال ۱۳۸۴، وضع آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌هایی در جهت شناسایی و احراز استعدادها برتر و نخبگی و حمایت‌های مادی و معنوی از آنان، از جمله اقداماتی است که در جهت جذب و نگهداشت نیروی متخصص و نخبه و استعدادها برتر در چارچوب نهاد قانونگذاری انجام گرفته است. در باب مدیریت مهاجرت مبتنی بر رویکرد جذب و مشارکت مهاجرین متخصص و صاحب سرمایه در برنامه‌های توسعه داخلی، ابلاغ سیاست‌های کلان و ایجاد ساختارهای اداری، و قوانین و مقررات متعدد در بخش‌های از قانون مدنی و تابعیت، نظام وظیفه، اعزام دانشجوی به خارج، قانون کار، قانون تامین اجتماعی، قانون سرمایه‌گذاری‌ها مبین توجه نظام به این رویکرد در مدیریت مهاجرت به خارج از کشور است.

علی‌ایحال با وجود توجه سیاست‌های کلان نظام به موضوع مهاجرت نخبگان و مدیریت مهاجرت و استنتاج راهبردهایی مبتنی بر نگهداشت، جذب و مشارکت آنان در لابه لای این سیاست‌ها اما بسیاری از اهداف مندرج در آنها تحقق نیافته است. از یک سو به پدیده مهاجرت به عنوان پدیده‌ای پیچیده و چند بعدی به صورت علمی و مستدل پرداخته نشده است و پاسخ‌ها عمدتاً به صورت موقتی و در رویارویی با اتفاقات مقطعی و زودگذر مطرح شده است. از سوی دیگر فقدان شاخص‌های کیفی و کمی جهت سنجش و ارزیابی تحقق این سیاست‌ها به برداشت‌ها و تفاسیر متفاوت از آنها در بین دولت‌های مختلف منجر شده به نحوی که با برنامه‌های مقطعی و سلیقه‌ای دولت‌ها برای اجرایی‌سازی آنها روبرو هستیم. ضمن آنکه مفهوم‌سازی و شناخت ابعاد مختلف مهاجرت مستلزم تبدیل مدیریت مهاجرت به یک گفتمان فراگیر در سطح ملی و جاری‌سازی این گفتمان در سیاست‌ها و قوانین کشور است که در حال حاضر جای خالی این گفتمان در سیاست‌ها و قوانین و مقررات خالی است. فقدان سندی جامع در خصوص مدیریت مهاجرت به خارج و نبود نظام جامع حقوقی در این خصوص دلیلی است بر این ادعا.

از منظر ترتیبات نهادی مرتبط با مهاجرت به خارج از کشور، شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور و دبیرخانه آن در وزارت امور خارجه، تنها ساختاری است که در جایگاه ستادی بر موضوع مهاجرین ایرانی در خارج بیشترین تمرکز را دارد. پیشینه شورای عالی امور ایرانیان خارج به مرکز امور ایرانیان خارج از کشور، در ۱۳۷۰ باز می‌گردد که برای اولین بار تحت عنوان «امور متخصصان»، در دفتر نمایندگی جمهوری اسلامی ایران در سازمان ملل متحد (نیویورک) شکل گرفت. این تشکیلات در طی سه دهه اخیر دچار تحولاتی گشت به طوری که در سال ۱۳۷۹ طرح «ستاد امور ایرانیان خارج از کشور» توسط وزارت خارجه به دولت ارائه و پس از طرح و بررسی در کمیسیون سیاسی دولت، در جلسه مورخ ۱۳۸۲/۰۸/۱۸ مورخ ۱۳۸۲ به استناد اصل یکصد و سی و هشتم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به تصویب رسید و ریاست آن برعهده رئیس جمهور و دبیر آن وزیر امور خارجه تعیین گردید. در سال ۱۳۸۳ رسماً نام ستاد به شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور تغییر یافته و آیین‌نامه اجرایی آن تصویب گردید. متعاقباً در سال ۱۳۸۵ دبیرخانه شورای عالی از وزارت امور خارجه به نهاد ریاست جمهوری انتقال یافت. در این دوره اختصاص ۷۱ پست حاکمیتی (۲۶ پست مدیریتی و ۴۵ پست کارشناسی) به دبیرخانه شورا مورد تصویب قرار گرفت اما در دولت یازدهم این دبیرخانه

مجدداً از نهاد ریاست جمهوری به وزارت امور خارجه منتقل گردیده است. در ساختار جدید این دبیرخانه ذیل معاونت مجلس و امور ایرانیان خارج با سه اداره، با عناوین امور امور حقوقی، کنسولی و اقتصادی ایرانیان خارج، اداره امور علمی - فناوری و فرهنگی و اداره امور از تباطات و اطلاعات ایرانیان خارج از کشور فعالیت می‌نماید.

تصویب سیاست‌ها و برنامه‌های کلان در ارتباط با ایرانیان خارج از کشور، اتخاذ تدابیر لازم برای تعامل سازنده‌تر با ایرانیان خارج از کشور، حمایت از حفظ هویت ایرانیان خارج از کشور، حمایت از حقوق حقه ایرانیان در عرصه‌های مختلف اعم از امور اجتماعی، اقتصادی و...، تسهیل و تقویت حضور مؤثرتر ایرانیان خارج از کشور در صحنه‌های اجتماعی و اقتصادی داخل کشور و عرصه‌های مختلف سازندگی و هماهنگی از مهمترین وظایف شورای عالی امور ایرانیان است.

در چارچوب این شورا دستگاه اجرایی شامل وزارتین امور خارجه، کشور، فرهنگ و ارشاد اسلامی، اطلاعات، امور اقتصادی، آموزش و پرورش، علوم، تحقیقات و فناوری، کار و امور اجتماعی، بهداشت، درمان و آموزش پزشکی دو معاونت رییس جمهور شامل معاونت علمی و فناوری و معاونت زنان و خانواده و سازمان صدا و سیما در موضوع مدیریت امور مهاجرین ایرانی در خارج از کشور عضو هستند.

اولین جلسه این شورا در دولت سیزدهم با موضوع تحول در ساختار و ساز و کارهای تصمیم‌گیری در شورا، تدوین قانون جامع برای ایرانیان خارج از کشور، فعال شدن مدارس ایرانی در خارج، تسهیل تردد ایرانیان خارج به داخل و تسهیل در سرمایه‌گذاری ایرانیان خارج در داخل در ۸ دی ماه ۱۴۰۱ تشکیل گردیده است.

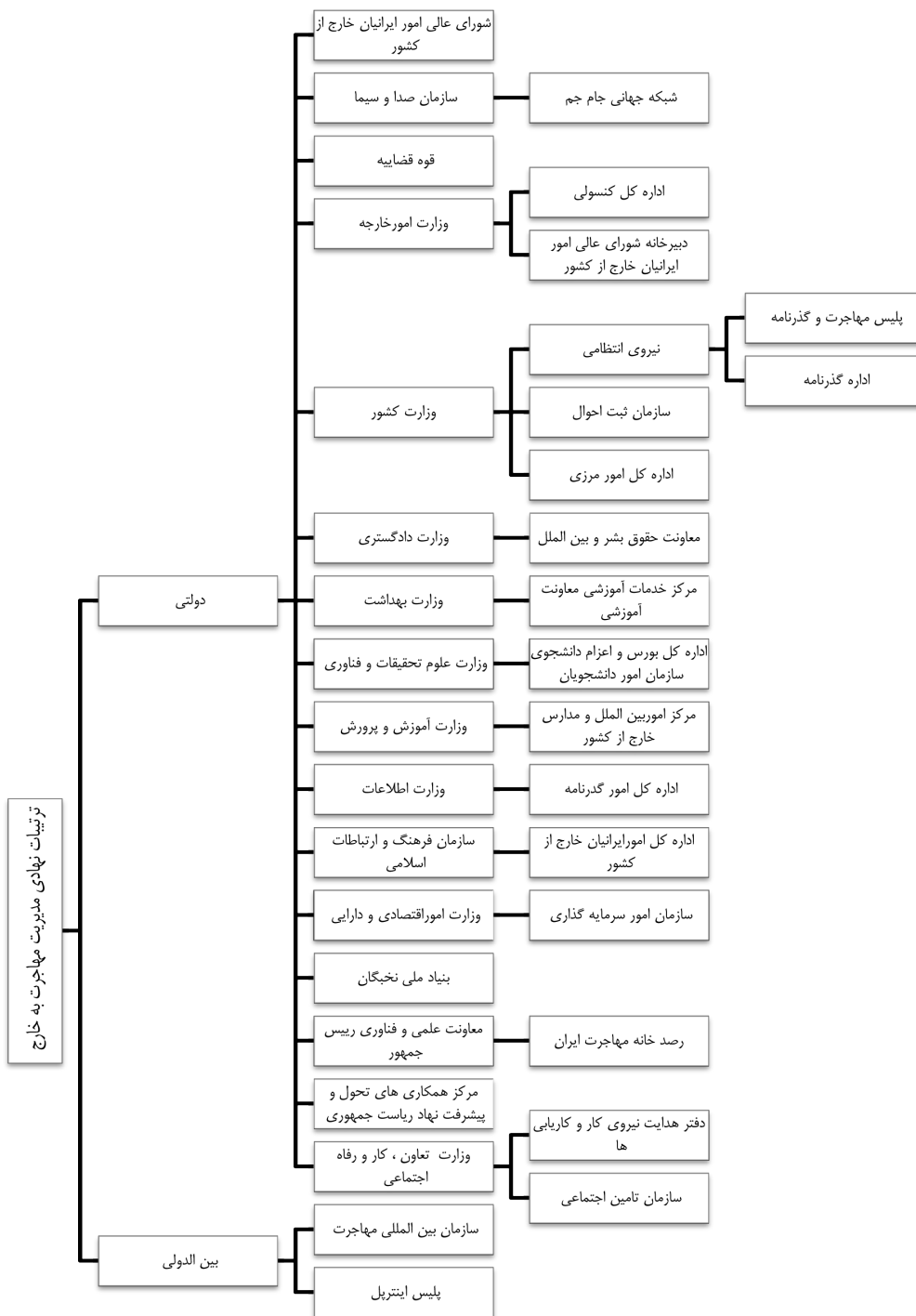
علی‌رغم ضرورت ساختاری ستادی در امر مدیریت مهاجرت به خارج از کشور و وجود چنین ساختاری در بدنه دولت به همراه وظایف و ماموریت‌های پیش‌بینی شده، ارزیابی عملکردی این شورا در دوره‌های مختلف می‌تواند نقاط ضعف و قوت ساختار فوق را در تحقق و اجرایی‌سازی سیاست‌های کلان مرتبط با مهاجرت تبیین نماید که نیازمند بررسی جدی است.

علاوه بر شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور بیش از ۱۲ دستگاه اجرایی در سطح دولتی و دو سازمان در سطح بین‌المللی و بین‌الدولی (پلیس اینترپل و سازمان بین‌المللی مهاجرت) در ارتباط با جنبه‌های مختلف مهاجرت به خارج فعال می‌باشند و در چارچوب شرح وظایف سازمانی به امور مرتبط به مهاجرین و اتباع ایرانی در خارج از کشور می‌پردازند. رصدخانه مهاجرت ایران نیز، اولین نهاد پژوهشی کشور در زمینه تحلیل داده‌های مهاجرتی است که با هدف ارائه داده و تحلیل‌های به‌روز در زمینه انواع مهاجرت در سال ۱۳۹۷، ذیل پژوهشکده سیاست‌گذاری دانشگاه شریف و با همکاری معاونت علمی و فناوری ریاست جمهوری تاسیس شده است که یکی از دستاوردهای مهم این رصدخانه تدوین سالنامه آماری مهاجرتی ایران است.

علاوه بر این تعداد زیادی سازمان مردم‌نهاد و تشکل در سطح بین‌المللی در زمینه‌های مختلف مشغول به فعالیت هستند. تعدادی از این تشکل‌ها همچون انجمن‌های دوستی مجوز فعالیت خود را از دولت ایران دریافت می‌کنند. بخش دیگری از این تشکل‌ها که توسط ایرانیان خارج از کشور ایجاد شده‌اند تشکل‌های علمی و تخصصی هستند همچون آکادمی پزشکان ایرانی مقیم کالیفرنیا، انجمن علمی ایرانیان مقیم آمریکای شمالی و ...

در سطح غیردولتی نیز بخش خصوصی در قالب مؤسسات مهاجرتی و دفاتر کاریابی‌های بین‌المللی در سطح ملی و یا بین‌المللی در زمینه‌های مختلف همچون اعزام دانشجوی، کاریابی و اعزام نیروی کار، انجام مشاوره‌های حقوقی و مشاوره‌های مهاجرتی فعالیت می‌کنند. در نمودار ذیل دستگاه‌های دست اندرکار با موضوع مهاجرین ایرانی در خارج تحت عنوان ترتیبات نهادی این بخش قابل مشاهده‌اند.

رسم توضیحی ۱. ساختارهای اداری مرتبط با موضوع مدیریت مهاجرت به خارج

علیرغم وجود سیاست‌های کلان و قوانین متعدد و ساختارهای اداری موجود که بر موضوع جذب و مشارکت مهاجرین ایرانی در توسعه داخل و حمایت از حقوق آنان فعالیت می‌کنند لیکن همچنان در مدیریت این بخش با چالش‌های قابل توجهی روبرو هستیم و جای اصول اجماعی مدیریت مهاجرت در ابعاد سیاستگذاری، قانونگذاری و ترتیبات نهادی برای عملیاتی‌سازی آنها خالی است.

براساس پژوهش انجام شده با عنوان تحلیل نهادی مدیریت مهاجرت به خارج از کشور، نارسایی‌ها و مشکلات مرتبط با این بخش در ۶ مضمون کلی شامل «سوءبرداشت از مهاجرت در سطح توده و نخبگان سیاسی»، «نابسندگی در سیاست‌ها و قوانین»، «ناکامی در جذب سرمایه‌های مهاجرین»، «فقدان ساختارهای اداری تخصصی و تحول یافته»، «ناکارآمدی نهادی در تقویت هویت ملی مهاجرین» و در نهایت «ضعف استفاده از ظرفیت‌های بین‌المللی» دسته‌بندی می‌شوند بیانگر نوعی ضعف، ناکارآمدی و ناکامی، نابسندگی در سطوح نهادی مهاجرت بوده است. از نظر پژوهش فوق، موضوع مدیریت مهاجرت به خارج با وضعیت نگران‌کننده‌ای مواجه است که برای توضیح آن به ایجاز می‌توان از واژه «واماندگی»^۱ بهره جست. به عبارت دیگر در حالی که پدیده مهاجرت و به تبع آن مدیریت در این حوزه در دهه‌های اخیر و تحت تأثیر مولفه‌های «جهانی شدن»، در ابعاد گوناگون اعم از گفتمان، زمینه‌ها، ارتباطات، امکان‌ها و به ویژه مدیریت، دچار دگرگونی بسیاری شده است و با وجود روند تزايدی میل به مهاجرت در داخل و از سوی دیگر وجود ظرفیت‌های علمی و تخصصی قابل توجه در مهاجرین خارج از کشور، هنوز نتوانسته‌ایم از ظرفیت‌ها و فرصت‌های این فرایند بین‌المللی به نفع توسعه داخل بهره‌مند شویم (موحدی و همکاران، ۱۳۹۹).

۳. تبیین مهاجرت در ایران و جهان

۳.۱. بررسی وضعیت موجود

مهاجرت پدیده‌ای است که از فرایندی مبتنی بر سودای مهاجرت^۲، میل به مهاجرت^۳، تصمیم به مهاجرت^۴ و در نهایت اقدام به مهاجرت به وقوع می‌پیوندد. عموم بررسی‌های انجام شده جهت سیاستگذاری و برنامه‌ریزی برای مهاجرت‌های بین‌المللی در کشور تاکنون بر ابعاد کلان ساختاری این پدیده و تبیین موضوع اقدام به مهاجرت متمرکز بوده‌اند، در حالی که قبل از اقدام تصویر ذهنی از کشور مقصد و مبدأ نقش مؤثری در فرایند تصمیم و اقدام به مهاجرت دارند. در واقع مفهوم سودا و میل به مهاجرت بیشتر از دلایل مهاجرت بر فرایند مهاجرت متمرکز دارد و بر این نکته تأکید دارد که که آرمان پیشامهاجرت بخش مهمی از فرایند تصمیم‌گیری برای مهاجرت را تشکیل می‌دهد (Timmerman, Heyse, & Van Mol, ۲۰۱۱; quoted Van Mol et al, ۲۰۱۸). به این معنی تصمیم به مهاجرت تنها در پاسخ به مشکلات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و یا بلاای طبیعی در کشور مبدأ شکل نمی‌گیرد، بلکه این تصمیم

۱. Lag

۲. Migration Aspiration

۳. Desire to migration

۴. Decision to migration

بستگی بسیاری به اطلاعات، ادراک و دستگاه ارزشی جامعه مبدأ نیز دارد (Carling, 2013; De Haas, 2011, 2014; al et Mol, 2018). به عبارت دیگر، سودای مهاجرت در نسبت با «تصویر ذهنی»^۱ از مقصد بر ساخته می‌شود که در مبدأ درباره مقصد رواج دارد. همچنین این سودای مهاجرت را نباید با «اقدام به مهاجرت» اشتباه گرفت. چه بسا این سودای مهاجرت در جامعه ای بسیار فراگیر باشد، اما به دلیل مشکلات قانونی یا عدم توانایی مالی، افراد کمی در صدد اقدام برای مهاجرت بر آیند. به این معنی «سودای مهاجرت»، به معنای اقدام به مهاجرت نبوده و ممکن است رابطه مستقیمی نیز با آن نداشته باشد (Van mol et al, 2018).

بر همین اساس موسسه گالوپ در چند سال اخیر به آمار میل به مهاجرت پرداخته است. میل به مهاجرت شاخصی است که گرایش افراد به مهاجرت را میسنجد به طوری که مایل هستند در صورت وجود فرصت و به شکل دائم به کشور مورد علاقه خود مهاجرت کنند. بنابراین این شاخص تنها میل را اندازه گیری می‌کند و با مفهوم تصمیم به مهاجرت و یا آمادگی اقدام به مهاجرت و یا ترک کشور تفاوت دارد. اهمیت مفهوم «میل به مهاجرت» در این است که وقتی چنین میلی در جامعه‌ای گسترده شود و فکر کردن به مهاجرت به عنوان یک امکان جدی برای رهایی از سختی‌های زندگی در جامعه مبدأ و یا رسیدن به منفعتی پایدار در جامعه مقصد عمومی شود، همین امر می‌تواند چگونگی زیست مردمان را در جامعه مبدأ تحت تأثیر قرار دهد. این پدیده را شاید بتوان «مهاجرت به مثابه یک امکان» نامید در مقابل «مهاجرت به مثابه یک اقدام». در حالیکه اقدام به مهاجرت محدود به افراد مهاجر است، خواست مهاجرت ممکن است بسیار فراگیرتر بوده و در بخش غیر مهاجر جمعیت نیز حضور چشمگیری داشته باشد و به مثابه نیرویی واقعی و عینی زندگی آنان را تحت تأثیر قرار دهد.

با در نظر گرفتن مقدمه فوق لازم است قبل از بررسی موضوع مهاجرت‌های بین‌المللی ایرانیان موارد ذیل را در نظر گرفت:

۱. مطالعه مهاجرت نباید محدود به مطالعه مهاجران شود؛ چرا که در تصمیم به مهاجرت علاوه بر شخص مهاجر، جامعه بزرگتر نیز حضور قابل توجهی دارد.

۲. علاوه بر مهاجران، جمعیت بسیار بزرگ دیگری هم وجود دارند که میل به مهاجرت دارند، اما این خواسته آنان هیچگاه محقق نمی‌شود؛ توجه به این گروه برای درک ماهیت و میزان گستردگی میل به مهاجرت در یک جامعه ضرورت دارد.

۳. در بسیاری از موارد، مهاجرت با یک تصویر ذهنی آرمانشهری از کشور مقصد صورت می‌گیرد.

۴. این تصویر ذهنی اغلب در سنین پایین ایجاد شده و الزاماً مربوط به دوران بزرگسالی و مبتنی بر محاسبه ریز هزینه - فایده نیست؛ شناخت این تفاوت بر محتوا و کارایی پاسخ‌های موجود به سؤال از مهاجرت - چه از سوی دولت‌ها و چه از سوی افراد - تأثیر تعیین کننده ای دارد.

در این بخش از گزارش سیاستی با توجه به اهمیت موضوع مهاجرت پژوهشگران و دانشگاهیان، پزشکان و استارت‌آپ‌ها که دلالت بر خروج منابع انسانی و مادی و سرمایه‌های بارزش علمی و تخصصی دارد، سه وجه مهاجرت در این قشر شامل اقدام به مهاجرت، تصمیم به مهاجرت و میل به مهاجرت را به تفکیک مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱. Image

۱,۱,۳. اقدام به مهاجرت در جهان و ایران

برای بررسی وضعیت موضوع اقدام به مهاجرت از داده‌های بین‌المللی مندرج در سایت سازمان بین‌المللی مهاجرت بهره می‌گیریم. این داده‌ها بیانگر جمعیت مهاجری هستند که فرایند مهاجرت را از میل به مهاجرت به فعلیت رسانده‌اند. براساس گزارشات سازمان بین‌المللی مهاجرت^۱ بیش از سه درصد از جمعیت جهان را مهاجران بین‌المللی تشکیل می‌دهند. شمار مهاجران بین‌المللی (افرادی که در کشورهایی به جز کشور محل تولد خود زندگی می‌کنند) در سال ۲۰۱۵ میلادی، از ۲۴۳ میلیون نفر در سال ۲۰۱۵ به ۲۸۱ میلیون نفر در سال ۲۰۲۱ افزایش یافته است که ۳/۶ درصد از جمعیت جهان را تشکیل می‌دهد (سازمان بین‌المللی مهاجرت، ۲۰۲۱).

یک سوم تعداد کل مهاجران بین‌المللی تنها از ۱۰ کشور هستند که در بین این‌ها کشور هند با ۱۸ میلیون مهاجر در رتبه نخست قرار دارد. پس از آن، کشور مکزیک با ۱۲ میلیون مهاجر، چین با ۱۱ میلیون مهاجر، روسیه با ۱۰ میلیون مهاجر و سوریه با ۸ میلیون مهاجر به ترتیب بیشترین تعداد جوامع دور از وطن را تشکیل می‌دهند.

جمعیت مهاجران ایرانی در دنیا بر اساس آخرین آمار موجود قابل استناد در سال ۲۰۲۰ میلادی، ۱,۸ میلیون نفر است که ۲,۲۳ درصد از جمعیت ایران را تشکیل می‌دهد. هر چند براساس منابع داخلی (دبیرخانه شورای عالی ایرانیان) جمعیت مهاجران ایرانی خارج از کشور ۴,۰۴ میلیون نفر برآورده شده است که این آمار بر اساس منابع بین‌المللی قابل راستی آزمایی نیست. جمعیت مهاجران ایرانی در دنیا در سال ۱۹۹۰ میلادی، بالغ بر ۸۲۰ هزار نفر بوده است، که این رقم در سال ۲۰۲۰ میلادی به ۱,۸ میلیون نفر رسیده است. در واقع طی ۳۰ سال گذشته، جمعیت مهاجران ایرانی ۲,۲ برابر شده است.

براساس داده‌های حاصل از سالنامه مهاجرتی رتبه کشورمان در شاخص بالقوه مهاجرت^۲ ۸۷ (از میان ۱۵۲ کشور)، مهاجرفرستی ۵۴ (از میان ۲۳۲ کشور) و دانشجو فرستی ۱۹ (از میان ۲۴۱ کشور) برآورد گردیده است. همچنین رتبه کشورمان در شاخص جریان بالقوه مهاجرت جوانان^۳ بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷ برابر با ۷۷ (از میان ۱۵۲ کشور) تعیین شده است. شاخص جریان بالقوه مهاجرت نشان دهنده کاهش یا افزایش جمعیت هر کشور در صورت برداشته شدن موانع مهاجرت است. اهمیت جایگاه و کاربرد «شاخص جریان بالقوه مهاجرت» بخصوص برای سیاست‌گذاران از آنجاست که این شاخص ذهنیت اتباع هر کشور نسبت به مقوله مهاجرت را نشان می‌دهد و به سیاست‌گذاران کمک می‌کند تا در جهت جلوگیری و یا مدیریت مهاجرت نیروی انسانی فعال و کارآمد برنامه‌ریزی کرده و یا شرایط لازم را برای بالفعل کردن ظرفیت جذب نیروی انسانی مورد نیازش از دیگر کشورها فراهم نماید. جدول زیر رتبه و جایگاه کشور ایران را در جهان بر اساس شاخص‌های کلیدی مهاجرت‌های بین‌المللی نمایش می‌دهد.

۱. International Organization for Migration

۲. Potential Net Migration Index) PNMI(

۳. Potential Net Youth Migration Index

جدول ۲. جایگاه ایران در جهان براساس شاخص‌های کلیدی مهاجرتی

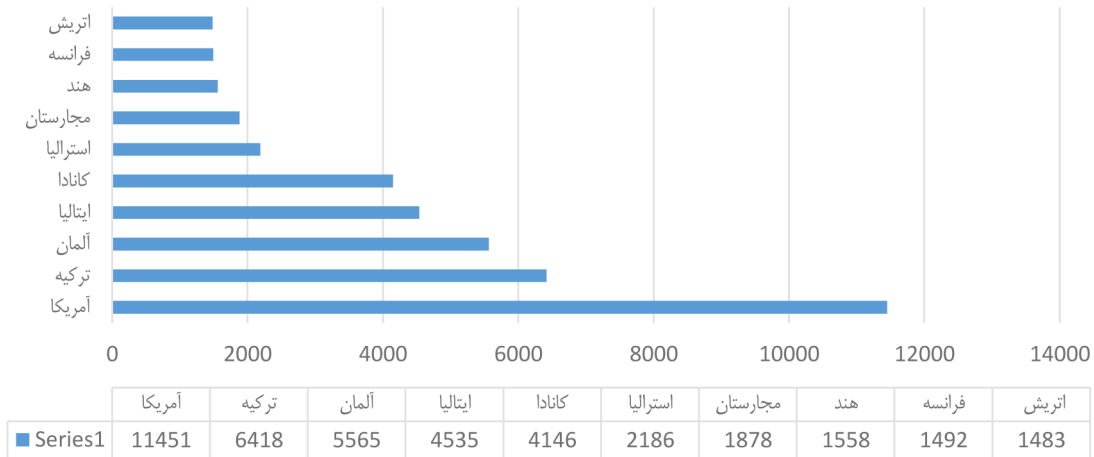
رتبه ایران در میان سایر کشورها	شاخص
۵۴ از ۲۳۲	رتبه مهاجر فرستی ایران براساس جمعیت ایرانیان ساکن خارج از کشور در سال ۲۰۲۰
۱۹ از ۲۴۱	رتبه دانشجوی فرستی ایران براساس جمعیت دانشجویان ایرانی ساکن خارج از کشور در سال ۲۰۱۸
۸۷ از ۱۵۲	رتبه ایران در شاخص جریان بالقوه مهاجرت بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷
۷۸ از ۱۵۲	رتبه ایران در شاخص جریان بالقوه جذب استعدادها بین سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷
۱۰۲ از ۱۳۲	رتبه ایران در شاخص رقابت پذیری جهانی برای استعدادها در سال ۲۰۲۰
۱۴ از ۱۳۲	رتبه پناهجو فرستی ایران (تعداد ایرانیان در وضعیت پناجویی در سال ۲۰۲۰)
۲۲ از ۱۹۴	رتبه پناهنده فرستی ایران (تعداد ایرانیان در وضعیت پناهندگی در سال ۲۰۲۰)

منبع: سالنامه مهاجرتی ایران ۱۴۰۰

- جایگاه ایران در شاخص جریان بالقوه مهاجرت برابر با ۱۶٪ -، شاخص جذب استعداد برابر با ۲۷٪ - و شاخص مهاجرت جوانان ۱۹٪ - بدین معناست که در صورت حذف محدودیت‌ها، جمعیت کشور ۱۶ درصد، جمعیت تحصیلکرده‌ها ۲۷ درصد و جمعیت جوانان ۱۹ درصد کاهش پیدا می‌کند. داده‌ها مربوط به سال‌های ۲۰۱۵ تا ۲۰۱۷ است. باید توجه داشت که امتیاز کشورها در محدوده ایران به شدت به هم نزدیک هستند.
- مهاجرت‌های اقتصادی و کاری مهمترین نوع و کانال مهاجرت در کشور را نشان می‌دهد. اطلاعات و یزاهای موقت یا دائم دریافتی ایرانیان در کشورهای اصلی مقصد ایرانیان مهاجر نشان می‌دهد که دریافت ویزاهای کاری در آمریکا، کانادا، اتحادیه اروپا و استرالیا توسط ایرانیان پس از ویزاهای تحصیلی خانوادگی قرار دارد.
- تعداد دانشجویان ایرانی در خارج از کشور نیز به مرور و هم راستا با افزایش کل جمعیت دانشجویان کشور و نیز افزایش جمعیت دانشجویان بین‌المللی در جهان، روند صعودی داشته و از ۱۷۴۷۷ در سال ۲۰۰۰ به ۵۶۳۷۶ نفر در سال ۲۰۱۸ افزایش یافته و با افزایشی ۲٫۳ برابر همراه بوده است.
- آمریکا، ترکیه، آلمان، ایتالیا و کانادا به عنوان پنج مقصد اصلی دانشجویان ایرانی در دنیا هستند.

۱۰ مقصد برتر دانشجویان ایرانی در سال ۲۰۱۸

منبع: رصدخانه مهاجرت ایران

- رتبه دانشجوی فرستی از ۲۶ در سال ۲۰۰۰ به ۱۹ در سال ۲۰۱۸ ارتقا یافته است.
- در بازه زمانی ۲۰۰۳ تا ۲۰۱۲ از رتبه ۲۹ در جهان به رتبه ۱۱ ارتقاء یافته بود که بالاترین جهش رتبه دانشجوی فرستی ایران در طول دو دهه گذشته بوده ولی در بازه زمانی ۲۰۱۲ تا ۲۰۱۸ جمعیت دانشجویان ایرانی در خارج از کشور در تراز ۵۰ هزار دانشجوی ثابت مانده و تغییرات اندکی داشته است.
- عواملی همچون افزایش نرخ دلار و به تبع آن افزایش هزینه‌های مهاجرت تحصیلی، محدودیت‌های ویزایی اعمال شده از سوی دولت آمریکا برای دانشجویان ایرانی و در نهایت شیوع ویروس کرونا موجب ثابت ماندن تراز جمعیت دانشجویان ایرانی در خارج از کشور در طول چند سال گذشته شده است.
- عوامل فوق موجب افزایش تعداد دانشجویان ایرانی در کشور ترکیه و کشورهای چین آلمان، کانادا و ایتالیا که قوانین ویزایی ساده‌تری دارند، شده است. آمریکا، ترکیه، آلمان، ایتالیا و کانادا به ترتیب پنج مقصد اصلی دانشجویان ایرانی در دنیا هستند.
- در سال ۲۰۱۹-۲۰۲۰ ایران حائز رتبه ۱۳ در میان کشورهای دانشجوی فرست به آمریکا بوده است. اکثریت دانشجویان ایرانی (تقریباً ۷۵ درصد) در آمریکا در مقاطع تحصیلات تکمیلی (ارشد و دکترا) مشغول به تحصیل هستند.
- بیش از نیمی از دانشجویان ایرانی در آمریکا در رشته‌های مهندسی مشغول به تحصیل هستند و طی سال‌های ۲۰۱۰ تا ۲۰۱۹ کشور ایران حائز رتبه ۵ در میان ۱۰ کشور برتر دریافت‌کننده ویزای تحصیلی موقت در مقطع تحصیلی دکترا بوده است.
- در سال ۲۰۱۹ ایران بر اساس تعداد دانشجویان بین‌المللی در آمریکا در مقطع دکتری در رتبه چهارم (بر اساس تعداد دانشجو) را دارد.
- وضعیت تحصیلی جمعیت ۲۵ ساله و بیشتر ایرانیان در آمریکا در سال ۲۰۱۹ نشان می‌دهد که بیشترین جمعیت

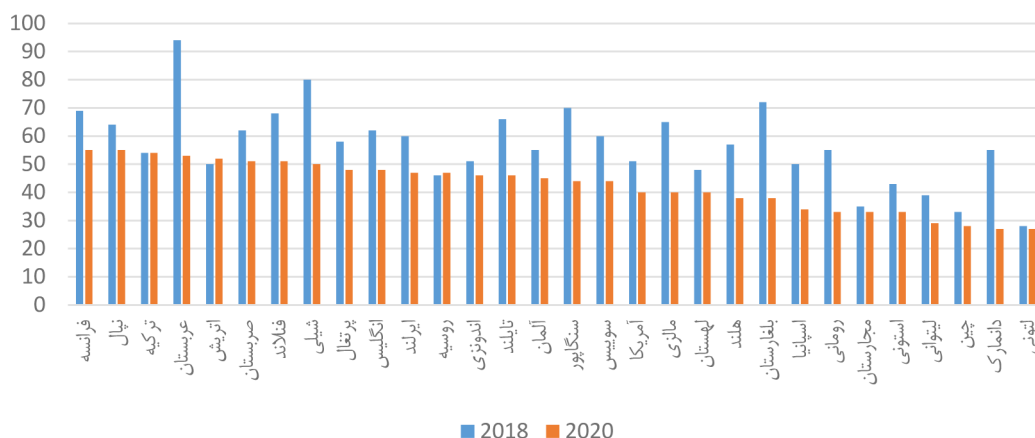
تحصیل‌کرده ایرانیان در آمریکا را در درجه اول افراد با تحصیلات تکمیلی و بعد افراد با مدرک کارشناسی تشکیل می‌دهند.

● تحلیل آمار دریافتی از اداره گذرنامه در بازه زمانی سال ۱۳۸۰ تا مرداد ۱۳۹۹ نشان می‌دهد که ۵۶,۶ درصد از دارندگان مدال در المپیادهای دانش آموزی و ۶۹,۱ درصد از مشمولان بنیاد و ۷۸,۳ درصد از افراد حائز رتبه‌های یک تا هزار آزمون سراسری در داخل کشور هستند. در میان گروه‌های مورد بررسی، به ترتیب المپیادی‌ها با ۳۷,۲ درصد، مشمولان بنیاد با ۲۵,۵ درصد و رتبه‌های یک تا هزار آزمون سراسری با ۱۵,۴ درصد بیشترین درصد افراد مقیم خارج را به خود اختصاص داده‌اند.

۳,۱,۲. میل به مهاجرت در جهان و ایران

شاخص میل به مهاجرت در سطح دنیا و بسته به سطح توسعه‌یافتگی کشورهای مختلف جهان بالاست و جمعیت زیادی از مردم جهان بنا به دلایل مختلف تمایل دارند که در کشوری خارج از کشور محل تولد خود زندگی کنند. در نمودار زیر وضعیت شاخص میل به مهاجرت در برخی از کشورهای جهان طی دو دوره ۲۰۱۸ و ۲۰۲۰ قابل مشاهده است. بنظر می‌رسد بخشی از روند کاهشی میل به مهاجرت ناشی از بحران شیوع کرونا در جهان بوده است. طبق نظرسنجی گالوپ بیش از ۷۵۰ میلیون نفر از مردم جهان اظهار داشته‌اند که اگر فرصت مهاجرت برای آنها مهیا باشد دوست دارند که به کشوری دیگری مهاجرت کنند. طبق گزارش گالوپ در ۱۳ کشور حداقل نیمی از جمعیت بالغ مایل به مهاجرت به کشور دیگر هستند (IMO, ۲۰۲۰).

وضعیت شاخص میل به مهاجرت در بین برخی از کشورهای جهان در سالهای ۲۰۱۸ و ۲۰۲۰

منبع: www.imobs.ir

در ایران نتایج حاصل از بررسی‌های انجام شده دلالت بر روند افزایشی میل به مهاجرت دارد. براساس نتایج حاصل از پیمایش‌های سنجش «میل و تصمیم به مهاجرت» که دور اول آن در ۱۳۹۹ در میان دانشجویان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهی و پس از آن در سال ۱۳۹۸ در میان فعالین کسب و کارهای کوچک و متوسط و استارت‌آپ‌ها و دور دوم آن در میان چهار گروه دانشجویان و فارغ‌التحصیلان، فعالین استارت‌آپ‌ها، اساتید، پژوهشگران و محققان، پزشکان

و پرستاران در اسفند ۱۳۹۹ و بهار ۱۴۰۰ با هدف بررسی آثار عوامل مختلف سیاسی، فرهنگی و اجتماعی و به طور خاص تأثیر تحولات کشور و همه‌گیری کرونا بر میل و تصمیم به مهاجرت از کشور انجام شده است، در همه گروه‌های مورد مطالعه تراز شاخص «میل به مهاجرت» بیش از ۶۰ درصد بوده است.

تمایل به مهاجرت به صورت بسیار زیاد و زیاد در میان گروه «پزشکان و پرستاران» و همچنین «اساتید و محققان» از سایر گروه‌ها بالاتر و در تراز ۷۰ درصد است. این شاخص برای گروه‌های «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان» و «استارت‌آپ‌ها» در تراز ۶۰ درصد است.

در سه گروه «فعالین استارت‌آپ‌ها»، «اساتید و محققان» و «پزشکان و پرستاران»، در دوران پیش و بعد از کرونا تغییرات محسوسی در شدت میل به مهاجرت وجود داشته است. به طوری که میل به مهاجرت پس از کرونا در میان دو گروه استارت‌آپ‌ها و اساتید بیش از ۲۰ درصد و در میان پزشکان و پرستاران ۸ درصد نسبت به پیش از آن افزایش داشته است.

جدول ۳. مقایسه شاخص میل به مهاجرت در بین گروه‌های مختلف اجتماعی در سال ۱۴۰۰

گروه	میل به مهاجرت (درصد)
دانشجویان و فارغ‌التحصیلان	۶۶٪
پزشکان و پرستاران	۷۱٪
فعالین استارت‌آپ‌ها	۶۲٪
اساتید، محققان و پژوهشگران	۷۰٫۷٪

منبع: رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۰

۳،۱،۳. تصمیم به مهاجرت

«تصمیم به مهاجرت» شاخص دیگری است که مبین حالت و وضعیت افرادی است که تصمیم جدی به مهاجرت دارند و برای مهاجرت از کشور برنامه‌ریزی و اقدام عملی کرده‌اند. در پیمایش‌های انجام شده توسط رصدخانه مهاجرت ایران در میان گروه‌های مختلف اجتماعی، شاخص «تصمیم به مهاجرت» از طریق پرسش مستقیم از افراد در مورد تصمیم آنها در مورد مهاجرت سنجیده شده است. این شاخص در میان همه گروه‌های مورد بررسی، بین ۴۰ تا ۵۰ درصد برآورد شده است. فعالین استارت‌آپ‌ها بیشترین مقدار در شاخص تصمیم به مهاجرت (۵۰ درصد) را در میان گروه‌ها داشته‌اند. در این میان ۱۵ تا ۲۳ درصد افراد هم تصمیم به ماندن در کشور را داشته و ۲۷ تا ۳۷ درصد افراد هنوز تصمیم قطعی خود را نگرفته‌اند.

جدول ۴. مقایسه شاخص تصمیم به مهاجرت در بین گروه‌های مختلف اجتماعی در سال ۱۴۰۰

گروه اجتماعی	تصمیم به مهاجرت
استارت‌آپ‌ها	۵۰٫۳٪
دانشجویان و فارغ‌التحصیلان	۴۴٪
اساتید، محققان و پژوهشگران	۴۰٫۲٪
پزشکان و پرستاران	۴۰٪

منبع: رصد خانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۰

علاقه به تلاش برای اصلاح و پیشرفت ایران در همه گروه‌ها عامل اول یا دوم «تصمیم به ماندن و عدم مهاجرت افراد» در میان گروه‌های مختلف اجتماعی است. بودن در کنار خانواده در گروه پزشکان و پرستاران عامل اول ماندن و عدم مهاجرت از کشور است.

۳٫۲٫۲. بررسی علل و ریشه‌های مهاجرت

۳٫۲٫۲٫۱. علل و عوامل مؤثر بر اقدام به مهاجرت

در زمینه شناخت عوامل مؤثر بر اقدام به مهاجرت در بین اقشار مختلف پژوهش‌های بسیاری در انجام شده است و برای تبیین علت‌های مهاجرت نخبگان، نظریه‌های مختلفی در پژوهش‌های بررسی شده مورد استفاده قرار گرفته‌اند. نظریه سرمایه انسانی، انتقال معکوس فناوری، دوگانگی ساختار، محرومیت نسبی، مرکز پیرامون، بازار کار دوگانه، نظریه تحصیل مغزها، نظریه چرخش مغزها، نظریه شکار مغزها، نظریه اجتماعات پژوهشی، جهانی شدن، نظریه نظام آموزشی اقتباسی، نظریه بحران منزلت، نظریه جاذبه - دافعه، نظریه اقتصادی نئو کلاسیک، بازار دوگانه کار، اقتصاد جدید مهاجرت، نظام جهانی و تداوم مهاجرت بین‌المللی، از جمله نظریه‌هایی بودند که در پژوهش‌های بررسی شده مورد استفاده قرار گرفته بودند.

بر اساس نظریه جاذبه و دافعه^۱ افراد اغلب تحت تأثیر عوامل جاذب نقاط مهاجرپذیر و عوامل دافع نقاط مهاجر فرست اقدام به مهاجرت می‌کنند. به عبارت دیگر، مطابق این نظریه، مجموعه‌ای از علل و عوامل محیطی اعم از درون مرزی و برون مرزی به عنوان علل کششی و رانشی، منجر به تغییر روند، گسترش و تداوم مهاجرت نیروهای متخصص از کشور می‌شوند (لهسایی زاده، ۱۳۶۸). اورتلی^۲، نظریه خود را با ارائه تعریف وسیعی از مهاجرت شروع می‌کند و مهاجرت را تغییر دائمی یا تقریباً دائمی محل اقامت می‌داند و معتقد است که صرف نظر از کوتاهی یا دوری مسافت، سهولت یا صعوبت کار، هر عمل مهاجرت حاوی سلسله موانع دخالت‌کننده است. او چهار عامل را در مهاجرت نخبگان مؤثر می‌داند:

۱. Pull-push factors

۲. Everett Lee

- الف) عوامل مرتبط با کشور مبدأ مهاجرت
 ب) عوامل مرتبط با کشور مقصد مهاجرت
 ج) علل مداخله‌گر
 د) عوامل شخصی

او معتقد است که هر یک از منطقه‌ها و کشورها دارای عوامل مثبت، منفی و خنثی هستند که مردم را از آن محل دور، جذب و یا بی تفاوت می‌کنند و اثر هر یک از این عوامل بنا بر شخصیت و خصوصیات فردی از جمله: سن، تحصیلات، سطح مهاجرت، جنس، نژاد و گروه‌های قومی متفاوت خواهد بود. بنابراین، مجموعه عوامل مثبت، منفی و خنثی برای افراد مختلف (هم در مبدأ و هم در مقصد) متفاوت خواهد بود. اما مجموعه عواملی وجود دارد که اکثر مردم نسبت به آنها واکنش یکسانی دارند؛ نظیر مزدهای بالاتر، فرصت‌های شغلی بیشتر، تسهیلات رفاهی بهتر، انتظارات و مخاطرات که از دیدگاه اورت لی نیز شناخت عوامل مثبت و منفی مقصد نیز به عنوان عنصر مهمی در فرایند مهاجرت محسوب می‌گردد و وجود تماسهای مشخص خانوادگی و قومی در مقصد و چگونگی آن می‌تواند تأثیر مهمی در این شناخت بگذارد.

علل کششی و رانشی

اگر مبنای فرا تحلیل کلیه پژوهش‌های انجام شده در باب مهاجرت نخبگان را نظریه «جاذبه-دافعه» به دلیل فراگیری و شمولی که دارد بعنوان نظریه محوری قرار دهیم که می‌تواند همه نظریات یاد شده را در خود جای دهد؛ مهمترین علل اقدام به مهاجرت در بین نخبگان، دانشگاهیان و اعضای هیات علمی، پزشکان و استادان آنها (بعنوان بخش قابل توجهی از نیروی کار ماهر در کشور)، براساس نتایج پژوهش‌های انجام شده در ده سال اخیر به شرح موارد مندرج در جدول ذیل است:

جدول ۵. مهمترین علل رانشی و کششی مهاجرت در بین اقشار مختلف

قشر	علل رانشی	علل کششی
نخبگان، دانشگاهیان و اعضای هیات علمی	مدیریت‌های ناپخته و ناکارآمد، ناشناخته ماندن معنای سرمایه انسانی برای مدیران کشور، ناکارآمدی قوانین حمایتی از نخبگان علمی و ضعف قوانین حمایتی از حقوق مخترعین و نخبگان، بی‌توجهی به تفکر خلاق در جامعه و پژوهش و کار علمی، ناکافی بودن امکانات و تجهیزات آموزشی و پژوهشی برای شکوفایی اندیشه‌ها و انجام و توسعه پژوهش، بودجه ناچیز تحقیقات در ایران و کاهش سرمایه گذاری در تحقیق و توسعه، بی‌تدبیری در گسترش رشته‌های دانشگاهی بدون بسترسازی برای کار، وجود مشکلات طاقت فرسا در جامعه و ناامیدی نسبت به زندگی بهتر، فراهم نبودن زمینه برای اشتغال متناسب با تخصص و توان نخبگان، وجود روح یأس و ناامیدی، عدم حمایت استراتژیک از نخبگان علمی، موانع متعدد در ارتباطات و تبادلات علمی با جهان و شرایط رفت و آمد افراد سرشناس علمی به ایران و بالعکس، بهره‌گیری کم یا عدم بهره‌گیری از تخصص، توانایی و مهارت نخبگان علمی، وجود تبعیض اجتماعی و رفتارهای ناعادلانه در جامعه و محیط کار، ضعف در احساس هویت ملی و ایرانی	توجه به شان و جایگاه علمی نخبگان در کشور مقصد، وجود امکانات رفاهی و تامین اجتماعی بهتر برای زندگی، آینده بهتر برای خود و اعضای خانواده وجود فرصت‌های شغلی بهتر و امکان ارتقا رشد علمی و حرفه‌ای، آسایش روانی اجتماعی بهتر خود و خانواده، وجود نظام آموزشی کارآمد برای فرزندان، علاقه به زندگی در جامعه بدون احساس تبعیض ارتباط بهتر تخصص با نیازهای جامعه خارجی، ثبات اقتصادی و امنیت مالی فضای آزاد اجتماعی و سیاسی، وجود زمینه‌های پژوهشی پیشرفته

علل کششی	علل رانشی	قشر
<p>قانونمندی و عدم امکان قانونگریزی، صداقت در روابط، وجود قوانین حمایتی از پزشکان و بیماران در سطح بالا و استاندارد، آزادی اندیشه و عقاید فردی بدون ترس از تعقیب، نظارت بر عملکرد پزشکان و پرستاران و نبود روزنه ای برای دور زدن قانون، اعتماد به ثبات قوانین شغلی و آموزشی، تسهیلات و امکانات رفاهی و آموزشی در زمان تحصیل و کار، دریافت حق الزحمه و مزایای شغلی به موقع، ارائه تسهیلات و امکانات، آموزشی برای پزشکان، کیفیت بالای آموزش‌های تخصصی، آزادی بیشتر در انتخاب رشته‌ها و حوزه‌های تخصصی، فرصت برای اثبات شخصیت علمی و شغلی امکان کسب علم و مهارت‌های حرفه‌ای متنوع و روزآمد، شرایط مطلوب شغلی و درآمدی، شایسته سالاری و عدالت توزیعی فرصت‌های شغلی بیشتر و کسب شغل متناسب با رشته و شاخه تحصیلی</p>	<p>نارضایتی از درآمد شغلی و عدم اطمینان به آینده، نبود تعادل بین هزینه و درآمد، تبعیض در استخدام‌ها و مشکلات نظام اداری، مدیریت‌های غیرعلمی، بازاری شدن حیطه کاری پزشکی، بروکراسی‌های اداری پیچیده، وجود قوانین ضعیف و ناعادلانه در سیستم کار و درآمد، نبود شایسته سالاری، سالهای طولانی تعهدات طرح، تأخیر در پرداخت‌های حقوق و کارانه، ضعف در عملکرد بیمه‌ها، نبود امکانات و درآمد و امنیت کافی در دوران گذراندن طرح، ضعف فرهنگ تعامل پزشک و بیمار، نبود آزادی در ابراز عقیده و شیوه و سبک زندگی، سطح علمی پایین دانشگاه‌ها و مدرسان، کمبود امکانات پژوهشی و آموزشی، دسترسی محدود به منابع علمی معتبر، ارتباط محدود با جامعه پزشکی جهانی، فقدان بودجه و تسهیلات لازم برای پژوهش و آموزش، سهمیه‌های متعدد و ناعادلانه برای پذیرش، نبود سهولت در دعوت از استادان خارجی، فقدان بعضی از رشته‌ها و فیلدهای تحصیلی تناقض میان آموزش‌ها با نیازهای جامعه، تشویق به ادامه تحصیل یا کار کردن توسط اقوام و گروه‌های مرجع، ضعف احساس تعلق به وطن، کنجکاو‌بهای فردی، تمایل به تولد یا رشد فرزند در کشوری پیشرفته، احساس اکراه و ناتوانی برای ایجاد تغییرات در جامعه</p>	<p>پزشکان و پرستاران</p>
<p>جذاب بودن محیط سرمایه‌گذاری و تأمین منافع طرفین، محیط اقتصادی با ثبات در کشور مقصد، رقابتی بودن بازار، امکان انجام هر نوع فعالیت اقتصادی مجاز و در قلمرو قوانین، محیط کسب و کار مناسب محیط سیاسی با ثبات، به صرفه بودن هزینه تولید در کشور مقصد</p>	<p>تحریم‌های اقتصادی، نوسانات شدید تورمی طی سالیان اخیر، تغییرات نرخ ارز، قوانین مالیاتی، ناامنی و پیش‌بینی ناپذیر شدن نظام اقتصادی، تسهیلات دهی غیر هدفمند نظام بانکی، فقدان نظام اعتبارسنجی شفاف و بدون مشتریان نظام بانکی، عدم وجود شفافیت در اعطای تسهیلات کلان در سیستم بانکی، به صرفه نبودن سرمایه‌گذاری در تولید، نظام قیمت‌گذاری معیوب دولتی، اختلاف ریسک سرمایه‌گذاری در کشور با کشورهای توسعه یافته، پایین بودن نرخ رشد اقتصادی، بروکراسی پیچیده و دست و پاگیر، قوانین و مقررات محدود کننده، تغییرات زود هنگام مقررات ارزی، پولی و گمرکی، بی‌ثباتی در سیاست داخلی و خارجی</p>	<p>کارآفرینان و استارت‌آپ‌ها</p>

علل مداخله‌گر

علاوه بر علل و زمینه‌های کششی و رانشی اقدام برای مهاجرت مجموعه از علل مداخله‌گر نیز فرایند اقدام به مهاجرت را تسهیل و تشدید می‌نمایند.

جدول ۶. علل مداخله‌گر در اقدام به مهاجرت^۱

علل مداخله‌گر	تفسیر علل
سرمایه‌گذاری مهاجرتی افراد و خانوارها	فشارها و نیروهای رانشی داخلی افراد را وارد مسیر میل، تصمیم و اقدام به مهاجرت می‌نماید و سرمایه‌گذاری های فردی و خانوادگی بجای اینکه در مسیر توسعه محلی و ملی بکار گرفته شوند به سوی آمادگی برای مهاجرت کردن سوق پیدا می‌کنند که امروز شاهد نشانه‌های جدی از سرمایه‌گذاری‌های مهاجرتی فردی و خانوادگی در جامعه هستیم از جمله تمایل به ثبت نام در مدارس دو زبانه، بین‌المللی و یا رشته‌های خاص در دانشگاه که ظرفیت مهاجرپذیری بهتری دارد و یا ترویج فرهنگ مهاجرفرستی در فضای خانوارها و جامعه
چرخه "خود تداوم پذیر" مهاجرت	مهاجران نسل اول با تحمل مخاطرات جابجایی بین‌المللی، هزینه این مسیر را برای مهاجرت بعدی کاهش می‌دهند. آنها از زبان کشور میزبان، شیوه‌های استخدام و جذب در بازار کار، روال‌های شغلی و شیوه‌های زندگی آگاهی کسب می‌کنند. یاد می‌گیرند که چگونه به صورت قانونی یا غیرقانونی وارد کشور مقصد شوند، محل کار را بیابند و چگونه زندگی رادر یک محیط خارجی مدیریت کنند. تجربه کار در یک اقتصاد صنعتی پیشرفته باعث ایجاد تغییرات برگشت‌ناپذیری در انگیزه‌های فردی و ویژگی‌های شخصی شده و اسکان طولانی مدت یا مهاجرت مجدد (مهاجران بازگشته) را بسیار محتمل می‌کند.
شبکه اجتماعی مهاجران	ظهور و فعالیت صدها شبکه ارتباطی مهاجران ایرانی خارج از کشور با داخل کشور، منجر به شکل‌گیری یک جریان ارتباطی پویا و جهاتشمول میان ایرانیان داخل و کشور و انتقال حجم غیرقابل وصفی از آگاهی و اطلاعات پیرامون فرصت‌ها، امکانات و زمینه‌های مهاجرت به خارج از کشور شده است.
تسهیل‌گران مهاجرت	مؤسسات اعزام دانشجوی، نیروی کار و حتی پناهجو اشاره کرد که با پررنگ کردن مزیت‌ها و فرصت‌های مهاجرتی در خارج از کشور، ارائه مشاوره‌های عمومی و تخصصی، مهاجرت را به شکل گسترده‌تری دسترس‌پذیر و هزینه‌های آن را تا حد زیادی مقرون به صرفه نشان می‌دهند. در حال حاضر ما شاهد نقش آفرینی و فعالیت هزاران موسسه حقوقی و حقیقی رسمی و بعضاً غیر رسمی در بازار جمعی مهاجرت در ایران هستیم که نقش تسهیل‌گری در فرآیند مهاجرت به خارج را ایفا می‌نمایند

۲،۳. علل و عوامل مؤثر بر میل به مهاجرت

همانطور که پیشتر اشاره گردید پروسه مهاجرت علاوه بر بخش سخت افزاری آن، که به مسائل اداری مربوط به تقاضای اقامت در کشور دیگر و بعد هم اقدام به مهاجرت و جابه جایی مکانی مربوط می‌شوند، یک بخش مهم نرم‌افزاری هم دارد که به درک و شناخت و تصویرهای ذهنی مهاجران مربوط است. این بخش هم به عنوان موتور محرکه برای پروسه مهاجرت در کشور مبدأ عمل می‌کند و هم بر میزان رضایت از زندگی در کشور مقصد تأثیر قابل توجهی می‌گذارد. با این توضیح در این بخش از گزارش بدنبال تحلیل عوامل اصلی وجه نرم‌افزاری یعنی میل به مهاجرت هستیم. موارد مندرج در جدول ذیل تصورات حاکم در ذهن افراد است که بعنوان زمینه‌هایی برای تقویت میل به مهاجرت شناسایی شده‌اند.

۱. مباحث این جدول برگرفته از بخشی از مباحث مندرج در ویژه نامه «مهاجرت نامه» رصدخانه مهاجرت ایران در نوروز ۱۴۰۱ است.

جدول ۷. علل ذهنی میل به مهاجرت ۱

تفسیر علل	علل ذهنی میل به مهاجرت
<p>بسیاری از افراد پیش از آنکه با دلایل روشنی مانند اقتصادی، تحصیلی و یا استقلال از خانواده تصمیم به مهاجرت بگیرند با خیال مهاجرت درگیر بوده اند. این قضیه بیانگر دو نکته مهم است. اول این که، میل به مهاجرت لزوماً به عنوان پاسخی به مشکلات مشخصی که فرد در مرحله خاصی از زندگی درگیر آن بوده است مثل مشکل ادامه تحصیل یا کاریابی و غیره مطرح نشده، بلکه به مثابه ایده ای فرا زمانی وارد زندگی فرد شده است. دوم اینکه به دلیل گسستگی نسبی این تصمیم از شرایط مشخص عینی، این ایده می تواند با سهولت بیشتری در ذهن افراد منتشر شود، فارغ از آنکه آنها اساساً امکان مهاجرت را دارند یا خیر.</p>	<p>میل به مهاجرت ناشی از نوعی شیفتگی</p>
<p>انتظار از مقصد می تواند به دو کلیشه کلی تقسیم کرد؛ کلیشه غرب در مقام آرمان شهر و کلیشه غرب در مقام بستری برای شکوفایی استعدادها و پیشرفت. در کلیشه آرمان شهری غرب جلوه‌های ساختاری (انتظار افراد از ساختارهای کلان اقتصادی، اجتماعی و رفاهی) جلوه‌های بصری (تصویر بصری تمدن آرمان شهری غرب) و جلوه برتری نژادی (تصور مردمانی داناتر در غرب) در اذهان افراد حاکم است.</p>	<p>آرمانی سازی کشور مقصد</p>
<p>سودا و میل به مهاجرت به غرب به عنوان راهی به سوی رهایی و یا دستیابی به آرمان شهر، تنها خواست کسانی نیست که قصد مهاجرت دارند، بلکه بسیار فراگیرتر است و ممکن است که وجود آن الزاماً منجر به مهاجرت نشود، اما همواره به صورت یک آرزو و آرمان در ذهن افراد بسیاری به زیست خود ادامه داده و فهم آنان از جهان پیرامون خویش را تحت تأثیر قرار می دهد.</p>	<p>مهاجرت یک آرمان در چشم غیرمهاجران</p>

همانطور که مشاهده می شود که در مورد مهاجرت به غرب نیز در بسیاری از موارد، با تخیلی روبه رو هستیم که تا پیش از مواجهه همواره بصورت رؤیاگونه در ذهن افراد وجود داشته و آنان اغلب براساس این فهم اقدام به مهاجرت می کنند. از این رو، به نظر توجه به مفهوم سودای مهاجرت و تصور مهاجرت کنندگان از غرب می تواند منجر به فهم دقیق تری از پدیده مهاجرت شود. با توجه به مطالب بیان شده و روایات افراد درباره انتظارشان از مهاجرت می توان نتیجه گرفت که خواست مهاجرت دانشجویان ایرانی در بسیاری از موارد، تحت تأثیر تصویری آرمان شهری از مقصد رخ م دهد. همچنانکه تصور افراد از مقصد مهاجراتشان و شرایط زندگی در آنجا با تجربه آنان پس از مهاجرت می تواند به کلی مغایر باشد.

عوامل اصلی میل به مهاجرت در پیمایش رصدخانه مهاجرت ایران با عنوان سنجش «میل و تصمیم به مهاجرت» در بین دانشجویان و فارغ التحصیلان، پزشکان و پرستاران، فعالین استارت آپها و اساتید و محققان نیز مورد بررسی قرار گرفته است. براساس نتایج حاصل از پیمایش فوق، وضعیت اقتصادی و شرایط تحمیل شده ناشی از عوامل بیرونی مهمترین انگیزه مهاجرت در میان گروه‌های اجتماعی بیان شده است. در کنار این عوامل بی ثباتی اقتصادی در غالب گروه‌ها از جمله عامل اصلی و سپس شیوه حکمرانی و مملکت داری بعنوان سایر عوامل (جایگاه دوم یا سوم)

۱. در این جدول از نتایج حاصل از پژوهش علمی انجام شده با عنوان «سودای مهاجرت: میل به مهاجرت و تصویر ذهنی از غرب در تجربه دانشجویان ایرانی» استفاده شده است.

اثر گذار بر تمایل به مهاجرت در میان سه گروه «دانشجویان»، «پزشکان و پرستاران» و «عاملین استارت‌آپ‌ها» شناخته شده است.

جدول ۸. عوامل اصلی میل به مهاجرت در بین اقشار مختلف اجتماعی

عوامل اصلی میل به مهاجرت	گروه
۱- بی‌ثباتی اقتصادی کشور ۲- شیوه حکمرانی و مملکت داری ۳- ناامیدی نسبت به آینده ۴- امید به زندگی بهتر در خارج از کشور ۵- وضعیت آزادیهای فردی و اجتماعی	دانشجویان و فارغ‌التحصیلان
۱- بی‌ثباتی اقتصادی-اجتماعی ۲- کیفیت زندگی بهتر در خارج از کشور ۳- شیوه حکمرانی و مملکتداری ۴- کاهش ارزش پول ملی در برابر ارزهای بین‌المللی ۵- درآمد پایین	پزشکان و پرستاران
۱- ناامیدی از اصلاح امور کشور ۲- آینده مبهم و عدم امکان برنامه‌ریزی بلندمدت (بی‌ثباتی) ۳- شیوه حکمرانی و مملکت داری ۴- تأمین وضعیت رفاهی و معیشتی مناسب ۵- امکان شاد زندگی کردن	فعالین استارت‌آپ‌ها
۱- بی‌ثباتی اقتصادی ۲- عدم شایسته‌سالاری ۳- سطح درآمد و تناسب آن با هزینه‌ها ۴- امکان شاد زندگی کردن ۵- سلامت اخلاقی جامعه	اساتید، محققان و پژوهشگران

منبع: رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۰

۴. تأثیر تحولات اقتصادی سال‌های اخیر بر شاخص میل به مهاجرت

در پیمایش سنجش «میل و تصمیم به مهاجرت»، اثر تحولات اقتصادی ناشی از تحریم و تورم بر روی شاخص میل به مهاجرت در دو گروه «پزشکان و پرستاران» و «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان» هر یک به صورت جداگانه بررسی شده است که در هر دو گروه اثرات اقتصادی ناشی از تورم را بر تمایل به مهاجرت خود بیشتر دانسته‌اند. ۷۳ درصد پزشکان و پرستاران، و ۵۹ درصد دانشجویان اثرات تورم را بر تمایل به مهاجرت خود بسیار زیاد دانسته‌اند. ۶۳ درصد پزشکان پرستاران و ۵۱ درصد دانشجویان اثرات تحریم را بر تمایل به مهاجرت خود را خیلی زیاد ارزیابی نموده‌اند.

۴.۱. عوامل اصلی تصمیم به عدم مهاجرت

براساس نتایج حاصل از پیمایش سنجش میل و تصمیم به مهاجرت، علاقه به تلاش برای اصلاح و پیشرفت ایران در همه گروه‌ها عامل اول یا دوم برای «تصمیم به ماندن و عدم مهاجرت افراد» بوده است. «عرق به وطن و علاقه به سرزمین مادری» نیز در همه گروه‌ها جزو ۵ عامل اصلی ماندن در کشور است. در همه گروه‌ها «هزینه‌های بالای مهاجرت»، «سختی فراهم کردن مقدمات مهاجرت» مانند اخذ ویزا، مدرک زبان، و «مسائل و وابستگی‌های خانوادگی» جزء پنج مانع اصلی مهاجرت از کشور است.

جدول ۹. دلایل ماندن و موانع اصلی مهاجرت در بین گروه‌های اجتماعی

گروه	دلایل اصلی برای ماندن در کشور (به ترتیب اهمیت گروه)	موانع اصلی مهاجرت از کشور (به ترتیب اهمیت گروه‌های اجتماعی)
دانشجویان و فارغ‌التحصیلان	۱- علاقه به تلاش برای اصلاح و پیشرفت ایران ۲- بودن در کنار خانواده ۳- احساس مفید بودن در داخل کشور ۴- عرق به وطن ۵- مسائل مذهبی	۱- هزینه‌های بالای مهاجرت و عدم توانایی مالی ۲- غم غربت و دوری از خانواده و آشنایان ۳- سختی فراهم کردن مقدمات مهاجرت ۴- خدمت وظیفه ۵- شرایط ناشی از شیوع ویروس کرونا در ایران و جهان
پزشکان و پرستاران	۱- بودن در کنار خانواده ۲- علاقه به تلاش برای مصالح و پیشرفت ایران ۳- اضطراب و مشکلات ناشی از شروع مجدد زندگی حرفه‌ای در خارج از کشور ۴- احساس مفید بودن در داخل کشور ۵- عرق به وطن	۱- هزینه‌های بالای مهاجرت و عدم توانایی مالی ۲- غم غربت و دوری از خانواده و آشنایان ۳- سختی فراهم کردن مقدمات مهاجرت ۴- نگرانی از یافتن شغل مناسب در خارج از کشور ۵- تعهد به خدمت اجباری
فعالین استارت‌آپ‌ها	۱- علاقه به تلاش برای مصالح و پیشرفت ایران ۲- دلیلی برای مهاجرت نمی‌بینم ۳- علاقه به وطن و سرزمین مادری ۴- داشتن کسب و کار در ایران ۵- ریسک مواجهه با شرایط پیش‌بینی نشده در خارج	۱- ریسک مواجهه با شرایط پیش‌بینی نشده در خارج ۲- هزینه‌های بالای مهاجرت ۳- سختی تدارک مقدمات مهاجرت مثل زبان و اخذ پذیرش ۴- محدودیت خروج از کشور مانند سربازی و .. ۵- عدم موافقت خانواده
اساتید، محققان و پژوهشگران	۱- علاقه به تلاش برای اصلاح و پیشرفت ایران ۲- علاقه به وطن و سرزمین مادری ۳- علاقه به جایگاه شغلی فعلی در ایران ۴- غم غربت و دوری از خانواده ۵- دلیلی برای مهاجرت نمی‌بینم.	۱- وابستگی‌های خانوادگی ۲- ریسک مواجهه با شرایط پیش‌بینی نشده در خارج ۳- هزینه‌های بالای مهاجرت ۴- سختی تدارک مقدمات مهاجرت مثل مدرک زبان و اخذ پذیرش و ویزا ۵- عدم یافتن فرصت شغلی مناسب در کشور مورد نظر

منبع: رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۰

در فهرست کشورهای مطلوب برای مهاجرت در همه گروه‌های مورد مطالعه تنها اسامی ۷ کشور کانادا، آمریکا، استرالیا، آلمان، سوئد، سوئیس هلند و انگلستان مشاهده می‌شود.

کشورهای کانادا و آمریکا برای «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان»، «اساتید و محققان» و همچنین «پزشکان و پرستاران» و کشورهای کانادا و آلمان برای «فعالین استارت‌آپ‌ها» دو کشور اصلی مطلوب مهاجرت هستند.

۴.۲. میل به بازگشت

شاخص میل به بازگشت^۱، میل به بازگشت را در میان مهاجرانی می‌سنجد که مایل هستند در صورت وجود فرصت، به کشور مبدأ خود بازگردند. علیرغم اینکه میل به بازگشت مفهومی ارزشمند است، اما در عین حال چالش برانگیز است. چراکه در مورد مهاجرت بازگشتی تقریباً یک قاعده کلی وجود دارد و آنهم این است که اغلب مهاجران در ابتدا قصد مهاجرت دائمی ندارند و خواهان بازگشت هستند، اما اکثر آنها پس از مهاجرت در مقصد مهاجرتی خود باقی می‌مانند.

نتایج پیمایش‌های صورت گرفته در ارتباط با این شاخص در میان گروه‌های مختلف بیانگر اینست که بیشترین میل «قطعی» بازگشت به کشور پس از مهاجرت، در میان «فعالین استارت‌آپی» در حدود ۱۲ درصد، «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان» ۶ درصد و «پزشکان و پرستاران» ۳ درصد وجود دارد.

جدول ۱۰، مقایسه شاخص میل به بازگشت پس از مهاجرت در میان گروه‌های مختلف در سال ۱۴۰۰

تصمیم به بازگشت	گروه اجتماعی
۶٪	دانشجویان و فارغ‌التحصیلان٪
۳٪	پزشکان و پرستاران
۱۲٪	استارت‌آپی‌ها

منبع: رصدخانه مهاجرت ایران، ۱۴۰۰

۴.۳. چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی در میان ایرانیان

چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی در میان ایرانیان که از عوامل مختلفی همچون فراهم بودن شرایط ایفای نقش در فرآیند توسعه و پیشرفت کشور، احساس مفید و مؤثر بودن، احساس تعلق ایرانیان نسبت به تابعیت خود و تصور نسبت به آینده کشور تأثیر می‌پذیرد، نقش بسیار زیادی بر شاخص‌های میل و تصمیم به مهاجرت در میان گروه‌های اجتماعی مختلف دارد. به طوری که بهبود یا تنزل چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی موجب تغییر وضعیت در میل و تصمیم به مهاجرت افراد در گروه‌های مختلف اجتماعی می‌شود.

نتایج حاصل از بررسی شاخص‌های فوق بیانگر آنست که تنها ۶٪ از استارت‌آپ‌ها، ۶٪ از پزشکان، ۱۵٪ از اساتید، محققان و پژوهشگران و ۵٪ از دانشجویان و فارغ‌التحصیلان شرایط کشور را برای ایفای نقش در جهت توسعه و پیشرفت ایران بسیار زیاد مساعد دانسته‌اند.

در بعد احساس مفید و مؤثر بودن در داخل ایران یا خارج نیز ۴٪ از استارت‌آپ‌ها، ۱۹٪ از اساتید، محققان و پژوهشگران و ۷٪ از دانشجویان و فارغ‌التحصیلان بیشترین میزان احساس مفید و مؤثر بودن در ایران را در قیاس با خارج (بسیار مؤثر در ایران) داشته‌اند.

در بعد احساس تعلق به تابعیت ایرانی، بیشترین احساس «بسیار مثبت» نسبت در میان «اساتید محققان و پژوهشگران» و کمترین احساس بسیار مثبت در میان «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان» بوده است.

همچنین ۵۸٪ درصد «پزشکان و پرستاران» و ۴۶ درصد «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان» «تصور بسیار بدی» از آینده کشور داشته‌اند و تنها ۴ درصد «پزشکان و پرستاران» و «دانشجویان و فارغ‌التحصیلان» تصویر «بسیار خوبی» از آینده کشور داشته‌اند.

۵. نتیجه‌گیری

همانطور که ملاحظه می‌گردد، براساس نتایج حاصل از پیمایش انجام شده از یک سو شاهد اوج میل و تصمیم به مهاجرت در میان گروه‌های اجتماعی خصوصاً جامعه تحصیلکرده و متخصص می‌باشیم و از سوی دیگر داده‌های مرتبط با اقدام به مهاجرت‌های بین‌المللی حکایت عملی شدن این میل در ابعاد و اشکال مختلف دارد. این مهم دلالت بر این دارد که جامعه ایران در شرایط خاص مهاجرتی به سر می‌برد و جو روانی سنگینی پیرامون میل به مهاجرت در کشور وجود دارد. این نکته نیز حائز اهمیت است؛ اولاً درحالی‌که اقدام به مهاجرت محدود به افراد مهاجر است، خواست مهاجرت ممکن است بسیار فراگیرتر بوده و در بخش غیر مهاجر جمعیت نیز حضور چشمگیری داشته باشد و به مثابه نیرویی واقعی و عینی زندگی آنان را تحت تأثیر قرار دهد، ثانیاً این تصویر ذهنی اغلب در سنین پایین ایجاد شده و الزاماً مربوط به دوران بزرگسالی و مبتنی بر محاسبه ریز هزینه - فایده نیست؛ شناخت این تفاوت بر محتوا و کارایی پاسخ‌های موجود به سؤال از مهاجرت - چه از سوی حاکمیت و چه از سوی افراد - تأثیر تعیین‌کننده‌ای دارد. تبیین دلایل و ریشه‌های قرار گرفتن جامعه ایران در نقطه اوج مهاجرتی مستلزم در نظر گرفتن مجموعه عوامل تشدیدکننده فرایند مهاجرت به ویژه روند شکل‌گیری و پیوستگی حلقه‌های بازخوردی زنجیره مهاجرت در دو بعد میل و اقدام است. لذا شناخت ریشه‌های کلیشه‌های ذهنی حاکم بر اذهان عمومی همچون شیفتگی و آرمانسازی از کشورهای مقصد در کنار نیروهای رانشی در ساختارهای اقتصادی، سیاسی و اجتماعی داخل و نیروهای کششی ساختاری در جامعه مقصد در وجه سیاست‌گذاری، قانونگذاری اهمیت می‌یابد. در این زنجیره نقش اثرگذار عوامل مداخله‌گر و تسهیل‌کننده همچون شبکه اجتماعی مهاجران، تسهیلگران مهاجرت (خانواده‌ها، فضاها، آموزش و مؤسسات مهاجرتی و...) که به ایجاد جو روانی و فضای عمومی رفتن و نماندن در جامعه دامن می‌زنند، نیز قابل توجه است. جامعه ایران در حال حاضر در وضعیت خاص پیوستگی کلیه حلقه‌های خرد و کلان زنجیره مهاجرت قرار گرفته است که در صورت عدم کنترل و مدیریت روندهای فوق‌شاهد ورود به فاز «مهاجرت عام» یا «مهاجرت توده‌وار» و بروز موج‌های مهاجرتی بیشتری خواهیم بود که می‌تواند بسیار مخرب بوده و تبعات جدی برای جامعه و فرایند رشد و توسعه کشور به همراه داشته باشد.

به عبارت دیگر تشدید میل و تصمیم به مهاجرت در میان اقشار مختلف اعم از کارگران، ورزشکاران، پزشکان، محققان، کارآفرینان، سرمایه‌گذاران و دیگران، جملگی بیانگر این واقعیت هستند که کشور در زمینه نگهداشت و بکارگیری سرمایه‌های انسانی خود و اساساً مدیریت مهاجرت به خارج دچار مشکلات جدی است. تشدید تراز شاخص‌های مهاجرتی در میان این گروه‌ها در کنار وضعیت مولفه‌های تعیین‌کننده چشم‌انداز و جاذبه سرزمینی در بین ایرانیان که نقش اثرگذاری بر شاخص‌های میل و تصمیم به مهاجرت در میان گروه‌های اجتماعی مختلف دارد، حکایت از نوعی «بحران ناکارآمدی» در رویارویی با پدیده مهاجرت به خارج و مدیریت موضوع دارد؛ بحرانی که کنترل و مدیریت آن از یک سو نیازمند بهبود در ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور (تضعیف عوامل رانشی مهاجرت‌نخبگان) و ایجاد روزه‌های امید نسبت به بهبود وضعیت کلی کشور و کاهش میل به مهاجرت در

میان ارزشمندترین نیروهای انسانی است و از سوی دیگر مستلزم جاری‌سازی گفتمان مدیریت مهاجرت نخبگان در نظام حکمرانی کشور اعم از سیاستگذاری، قانونگذاری و ایجاد و اصلاح ساختارهای نهادی است. بی‌شک اگر راه‌حلی برای مهار میل به مهاجرت در میان جامعه ایرانی وجود داشته باشد، باید معطوف به درک ماهیت پدیده مهاجرت و علل ریشه‌ای آن باشد که نتیجه نهایی آن تغییری در میان ذهنیت ایرانیان باشد؛ گفتمانی ملی که از یک سو ظرفیت بیشتری برای جذب و مشمول کردن بخش بیشتری از جمعیت کشور در نظام اقتصادی امید داشته باشد؛ نظامی که بتواند امید رسیدن به زندگی بهتر را برای جمعیت بیشتری از ایرانیان در داخل مرزهای ملی فراهم نماید و از سوی دیگر ذهنیت ایرانیان را نسبت به تعلق به وطن و ماندن و مشارکت در شکوفایی آن تقویت نماید.

۶. توصیه‌های سیاستی؛ راهبردها و اقدامات اجرایی

مهاجرت به ذات برای هیچ کشور فرستنده یا گیرنده‌ای سازنده یا مخرب نیست و تنها نوع رویکرد سیاستی و نحوه مدیریت کشورها نسبت به جریان ورود، خروج و بازگشت مهاجران است که تعیین می‌کند مهاجرت دارای اثرات مثبت یا منفی باشد. لذا اتخاذ یک رویکرد سیاست مهاجرتی هوشمند و هدفمند در مواجهه با موضوع مهاجرت فارغ از سطح و تراز آماری منفی و یا مثبت، مهم و اتخاذ تصمیمات کلیدی بخصوص در زمینه کنترل عوامل داخلی مهاجرت‌زا در این شرایط خاص و گذار از این دوره کشور بیش از پیش ضروری است. بر همین اساس راهبردها و راهکارهای اجرایی به همراه دستور کار پیشنهادی برای نهادهای اجرایی که طی همکاری با مراکز علمی معتبر و برخی از صاحب‌نظران این حوزه احصاء شده است و به شرح ذیل در دویخس نگهداشت و جذب و مشارکت نخبگان تدوین شده است.

نگهداشت نخبگان:

راهبرد ۱: افزایش ضریب امید، اعتماد، همبستگی و جاذبه سرزمینی در میان جوانان، دانشجویان و متخصصان

اقدامات اجرایی؛

- طراحی کلان پروژه‌های توسعه‌ای امید آفرین و تحول ساز در تراز برنامه‌های بین‌المللی کشورهای رقیب همسایه و منطقه جهت تقویت ضریب بکارگیری ظرفیت سرمایه‌های انسانی در این پروژه‌ها از جمله شهرهای هوشمند در مناطق آزاد و مناطق ویژه نوآوری و فناوری (معاونت علمی و فناوری وزارت علوم تحقیقات و فناوری وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی با همکاری وزارتخانه‌های زیربنایی و نهادهای عمومی و شرکتهای بزرگ خصوصی و دانش بنیان)
 - حمایت از تاسیس واحدهای تولیدی شرکتهای دانش بنیان در خارج از کشور و استفاده حداکثری از نیروی کار تخصصی ایرانی به منظور توسعه بازار و ارز آوری شرکتهای دانش بنیان داخلی و جلوگیری از خطر مهاجرت شرکتهای دانش بنیان (معاونت علمی و فناوری، وزارت صنعت معدن و تجارت)
- راهبرد ۲: انسجام بخشی سیاستی و هماهنگی نهادهای حاکمیتی و اجرایی در حوزه مهاجرت

اقدامات اجرایی؛

- ۱-۲- تشکیل سازمان ملی مهاجرت با ماموریت مدیریت کلان جریانهای مختلف مهاجرتی در کشور و با تعیین تکلیف ظرفیت‌های ساختاری موجود مانند شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور و کمیسیون ساماندهی اتباع و مهاجرین خارجی وزارت کشور (وزارت امور خارجه، وزارت کشور، معاونت علمی و فناوری، معاونت حقوقی رییس جمهور)
- پایش و رصد وضعیت مهاجرت به داخل و خارج در میان اقشار مختلف از طریق ایجاد رصدخانه ملی و ایجاد پایگاه جامع مهاجرت با همکاری مراکز علمی کشور و در راستای اجرایی سازی ماده ۴ مصوبه راهکارهای جذب

- ، نگهداشت ، تعامل مؤثر و بازگشت نخبگان، مصوب جلسه ۸۴۱ مورخ ۱۴۰۰/۳/۴ شورای عالی انقلاب فرهنگی ، مبنی بر تشکیل رصد خانه ملی گردش نخبگان (معاونت علمی و فناوری)
- اصلاح قوانین و مقررات مربوط به فعالیت مؤسسات اعزام دانشجو به خارج (معاونت حقوقی رییس جمهور، وزارت تعاون ، کار و رفاه اجتماعی، وزارت علوم تحقیقات و فناوری اطلاعات، معاونت علمی و فناوری)
 - تدوین سند جامع و برنامه راهبردی مدیریت مهاجرت به خارج از کشور مبتنی بر نظام رصد و پایش و ایجاد ضمانتهای اجرایی (دبیرخانه شورای عالی امور ایرانیان خارج از کشور و مرکز برسیهای استراتژیک)
 - بازنگری و بازپژوهی در قوانین در قالب تدوین نظام جامع حقوقی مدیریت مهاجرت (مجلس شورای اسلامی ، کارگروه‌های دبیرخانه شورای عالی امور ایرانیان خارج)
- راهبرد ۳- ظرفیت سازی و توسعه سیستم‌های تخصصی پشتیبان مدیریت مهاجرت
- تقویت بدنه کارشناسی در مطالعات مهاجرتی و تحلیل داده‌های بین‌المللی در سازمان‌های مرتبط از طریق برگزاری دوره‌های آموزشی (سازمان امور اداری و استخدامی)
 - ایجاد رشته مهاجرت در مقطع کارشناسی ارشد و دکتری (وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، شورای عالی انقلاب فرهنگی)
 - ایجاد مرکزی سیاست پژوه و سیاستگذار برای انجام مطالعات زیربنایی و راهبردی در ساختار نهاد ریاست جمهوری (سازمان امور اداری و استخدامی، مرکز بررسی‌های استراتژیک)
- راهبرد ۴- ارتقاء آگاهی‌های عمومی در خصوص مهاجرت و تبعات حقوقی و اجتماعی آن
- ایجاد کلینیکهای مشاورهای برای آگاهی بخشی در زمینه قوانین و مقررات مهاجرت و تبعات مهاجرت‌های غیر قانونی (وزارت امور خارجه)
 - تقویت ظرفیت رسانه‌های جمعی و تولید برنامه‌های مستند در خصوص مهاجرت و اختصاص شبکه‌ای در سیما بعنوان شبکه مهاجرت (سازمان صدا و سیما جمهوری اسلامی ایران)
 - نظارت بر مؤسسات مهاجرتی اعزام دانشجو و مدارس بین‌المللی (وزارت علوم ، تحقیقات و فناوری ، وزارت آموزش و پرورش)
- راهبرد ۴: ظرفیت سازی و افزایش کشش اشتغال نخبگان و استعداد‌های برتر در داخل

اقدامات اجرایی؛

- توسعه و ارتقا برنامه توانمندسازی دانشجویان و افزایش مهارت عملی در کنار آموزش تئوری و برقراری دوره‌های رزیدنتی صنعتی و پایان نامه‌های ناور محور (وزارت علوم تحقیقات و فناوری اطلاعات، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت علمی و فناوری)
- اجرای دوره‌های TOP (Technologist Oriented Phd) و تامین ضمانت شغلی برای فارغ التحصیلان (وزارت علوم تحقیقات و فناوری)
- اعمال محاسبات شغلی بر مبنای واحد شغلی (Job unit) و ارزش دهی به ایجاد شغل تخصصی (وزارت علوم

تحقیقات و فناوری اطلاعات، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، معاونت علمی و فناوری، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی)

راهبرد ۵: رویکرد فعالانه در اشتغال پذیری فراسرزمینی برای نیروی کار متخصص داخل

اقدامات اجرایی؛

- شناسایی، شبکه سازی، جذب و انتقال پروژه‌های بین‌المللی به متخصصان داخلی کشور از طریق دعوت مستقیم و پروژه محور و براساس نیاز سنجی در حوزه های تخصصی مورد نیاز کشور به ویژه فناوری اطلاعات و ارتباطات و با توجه به ظرفیت اشتغال از راه دور در این حوزه (وزارت ارتباطات و فناوری اطلاعات، وزارت صنعت، معدن و تجارت، معاونت علمی و فناوری)
- راهبرد ۶: توسعه قدرت نرم و اثر گفتمان ج.ا.ا در زمینه تمدن اسلامی در منطقه از طریق سیاست‌های فعال مهاجرتی

اقدامات اجرایی؛

- جذب متخصصان و سرمایه انسانی کشورهای همسایه و منطقه در ایران با اولویت جذب سرمایه انسانی از محور مقاومت و کشورهای شیعه براساس طرح جامع چرخش نخبگان در دنیای اسلام از طریق طراحی سیستم امتیازی هوشمند پذیرش، جذب و ادغام مهاجران و متخصصان خارجی براساس اولویتهای راهبردی کشور و سایر ملاحظات فرهنگی، اقتصادی و اجتماعی - جمعیتی (وزارت امور خارجه، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، وزارت علوم تحقیقات و فناوری اطلاعات، وزارت میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی، وزارت کشور، معاونت علمی و فناوری، وزارت اطلاعات)
- بهره‌گیری از ظرفیت‌های بین‌المللی و توسعه و تقویت همکاری‌ها با سازمان‌های بین‌المللی فعال در حوزه مهاجرت و حضور فعال و مؤثر در نشستهای تخصصی (وزارت امور خارجه)

جذب و مشارکت نخبگان:

راهبرد ۱: تسهیل و تسریع در بهره‌مندی از سرمایه علمی تخصصی و اقتصادی ایرانیان مقیم خارج از کشور

اقدامات اجرایی؛

- تصویب مقررات بکارگیری ایرانیان متخصص و کارآفرین دارای تابعیت مضاعف در مشاغل فنی و پزشکی در داخل کشور و در چارچوب مصوبات شورای عالی امنیت ملی (وزارت امور خارجه، وزارت علوم تحقیقات و فناوری اطلاعات، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی، وزارت کشور، معاونت علمی و فناوری)
- توسعه و ارتقای برنامه همکاری با متخصصان و کارآفرینان توانمند ایرانی خارج از کشور و اجرای طرح ملی نخبگان بدون مرز به منظور حمایت از بازگشت یا همکاری مؤثر با حداقل ۱۰۰۰۰ نفر از متخصصان و کارآفرینان ایرانی خارج از کشور و بهره‌برداری از ظرفیت آنها در توسعه علمی و فناوری و نوآوری کشور (معاونت علمی و

فناوری، سازمان برنامه و بودجه، وزارت امور خارجه)

- توسعه و ارتقای برنامه همکاری با متخصصان و کارآفرینان توانمند ایرانی خارج از کشور و اجرای طرح ملی نخبگان بدون مرز به منظور حمایت از بازگشت یا همکاری مؤثر با حداقل ۱۰۰۰۰ نفر از متخصصان و کارآفرینان ایرانی خارج از کشور و بهره‌برداری از ظرفیت آنها در توسعه علمی و فناوری و نوآوری کشور (معاونت علمی و فناوری، سازمان برنامه و بودجه، وزارت امور خارجه)
- اجرای برنامه هیات علمی پاره وقت در دانشگاهها به منظور استفاده از ظرفیت دانشگاهیان ایرانی مقیم خارج (وزارت علوم تحقیقات و فناوری اطلاعات، وزارت بهداشت، درمان و آموزش پزشکی)
- حمایت از ثبت شرکت شرکتهای تجاری در ایران برای ایرانیان مقیم خارج از کشور و حمایت‌های قانونی از ایجاد و راه اندازی و تاسیس شرکت ایجاد کنسرسیوم‌ها و سرمایه‌گذاری مشترک در مناطق آزاد اقتصادی متناسب با نیازها و اولویت‌های اقتصادی و تجاری داخل (وزارت صنعت معدن و تجارت، وزارت دادگستری)
- ایجاد مشوقها و طراحی کانالهای فعال ارسال وجوه مالی و سرمایه‌گذاری توسط مهاجران اقتصادی ایرانی مقیم خارج در داخل کشور (وزارت اقتصاد و دارایی، وزارت امور خارجه)

منابع

- آسایش، امید؛ کاظمی پور، عبدالمحمد؛ صدیقی، بهرننگ (۱۳۹۷)، سودای مهاجرت: میل به مهاجرت و تصویر ذهنی از غرب در تجربه دانشجوی مهاجران ایرانی، فصلنامه انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات، سال پانزدهم، شماره ۵۷، زمستان ۱۳۹۷.
- بزرگ زاد، سعیده؛ کاظمی پور، شهلا؛ محسنی، رضا علی؛ بررسی عوامل اجتماعی - اقتصادی مؤثر بر میزان گرایش نخبگان به مهاجرت خارج از کشور، فصلنامه علمی مطالعات راهبردی ورزش و جوانان، شماره ۴۸، تابستان ۱۳۹۹.
- توکل، محمد، عرفان منش، ایمان (۱۳۹۳)، فراتحلیل کیفی مقالات علمی ناظر بر مسئله فرار مغزها در ایران، مجله علمی بررسی مسائل اجتماعی ایران، دوره ۵، شماره ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۳.
- سالنامه مهاجرتی ایران (۱۴۰۰)، تهران: پژوهشکده سیاستگذاری دانشگاه شریف، رصدخانه مهاجرت ایران.
- سجادپور، سید محمد کاظم (۱۳۸۴) چارچوب‌های مفهومی و عملیاتی در مدیریت مهاجرت‌های بین‌المللی، فصلنامه تحقیقات جغرافیایی، سال ۲۰، شماره ۳.
- موسوی راد، حامد؛ قدسیان، حسین (۱۳۹۴)، تحلیل مهاجرت نخبگان و تأثیر سیاستهای بازدارنده با استفاده از پویای‌های سیستم، پژوهش‌های مدیریت راهبردی، سال ۲۱، شماره ۵۹، زمستان ۱۳۹۴.
- موحدی، بهناز؛ موسایی، میثم؛ سجادپور، سید محمد کاظم؛ متقی، ابراهیم؛ بقایی، علی (۱۴۰۰)، تحلیل نهادی مدیریت مهاجرت به خارج با تأکید بر اسناد بالادستی، مجله علمی - پژوهشی راهبرد فرهنگی، سال ۱۰، شماره ۳۸، بهار ۱۴۰۰.
- موحدی، بهناز؛ موسایی، میثم؛ سجادپور، سید محمد کاظم؛ متقی، ابراهیم؛ بقایی، علی (۱۳۹۹)، تحلیل نهادی چالش‌های مدیریت مهاجرت به خارج با بهره‌گیری از رویکرد نونهادگرایی، مجله علمی - پژوهشی مطالعات جمعیتی، دوره ۶ شماره

۲، پاییز ۱۳۹۹.

مهاجرت نامه ؛ گفتار تحلیلی انتقادی راجع به مهاجرت (۱۴۰۱)، پژوهشکده سیاستگذاری دانشگاه شریف، رصدخانه مهاجرت ایران، ویژه نامه نوروز ۱۴۰۱.

ودادحیر، ابوعلی؛ اشراقی، سمیه (۱۳۹۸)، گرایش به مهاجرت خارج در جامعه پزشکان: مطالعه کیفی، فصلنامه پژوهش و برنامه ریزی در آموزش عالی، دوره ۲۵، شماره ۲، ۱۳۹۸.

United Nations. (2017). International Migration Policies Data Booklet. United Nations

IOM. (2021). Glossary on Migration. Switzerland: International Organization for Migration

Van Mol, C. , Snel, E. , Hemmerechts, K. , & Timmerman, C. (2018) ،Migration aspirations and migration cultures: A case study of Ukrainian migration towards the European Union. Population, space and place, 24(5), e2131.

Carling, J. (2013) ،Steps toward a theory of migration aspirations. Paper presented at Aspirations and Capabilities in Migration Processes, International Migration Institute, Oxford

مرکز بررسی‌های استراتژیک
CENTER OF STRATEGIC STUDIES

تهران، خیابان پاستور شرقی، کوچه شهید شکل‌آبادی، شماره ۵۲

۰۲۱-۶۴۴۵۳۰۴۶-۹

www.css.ir